

ילקוט פרפראות וטעמי מנהגים

יוצא לאור לראשונה מתוך כתב-יד

תדפיס מתוך:

ירושתנו, ספר שני, ה'תשסח

מאת

יעקב ישראל סטל

בתוספת

מכתב הערות

מאת

ר' שמואל אשכנזי

ירושלים תשע

יעקב ישראל סטל

חיי אדם 28ג

ירושלים

02-6281642

ילקוט פרפראות וטעמי מנהגים

חיבה יתירה נתחבבה מלאכת מחשבת הגימטריה, חכמה ואינה מלאכה, על חכמי אשכנז בכלל ועל חסידיה בפרט. טכניקת הנומרוLOGיה הזו פשוטה למדי: ספירת האותיות או המלים שבמקום אחד ודרישתם על פי הקבלת חשבונם המסוכם למניינו של משפט אחר. באמצעות ההקבלה מוכיחים או מחזקים את הרעיון המשותף, המונח ביסוד שני המשפטים או המלים שחשבונם שווה. מאידך גיסא, הרעיון המונח מאחורי העיסוק בגימטריה די מצועף, ובכך נוצר מקום למחשבות שונות. דייני אם אקח לדוגמא את סברתו הנועזת של פרופ' אברהם ברלינר, מורה בבית המדרש לרבנים בברלין, בהתייחסו לגימטריאות המתייחסות לנוסח התפילה: "מסתבר, שלאשונה טיפלו באותן הספירות והחישובים מתוך נטייה ליצור מעין מסורת התפילה דוגמת מסורת המקרא"¹. הבנה דומה במשמעות הגימטריה, בנוגע לגימטריות הלכתיות, נמצאת בדברי כמה מרבתינו הראשונים. בפרשנותו לדרשת חכמים שסתם נזירות שלושים יום משום שנאמר "קדוש יהיה" ו"יהיה" חשבונם שלושים, כותב רמב"ם: "דבר זה קבלה, אלא שהסמיכוהו לכך כעין סימן"².

זיקה מובהקת לחכמה זו ולאחותה הבוגרת – הנוטריקון (דרישת ראשי וסופי התיבות), מצויה בעשרות חיבורים שחיברו חכמי ההלכה באשכנז, רובם הגדול עדיין בכתבי ידות. שתי חכמות אלו הן בנות למשפחת פרשנות ההתאמה: דבר זה מתאים לדבר זה ועל כן זה נאמר כנגד זה³. מקום מיוחד של כבוד נתבצר להן בדורם, כפי שכתב רבינו יעקב בעל הטורים: "לשון אחי ה"ר יחיאל ז"ל: דורשי רשומות הם חסידי אשכנז אשר היו שוקלים וסופרים מנין התיבות והברכות וכנגד מה נתקנו"⁴. בחיבורו שעל התורה, שאת מקומו הקבוע מי לא יכיר מתחת לתרגום אונקלוס, מתגלה "בעל הטורים" בתור מעריץ נלהב של

1 אברהם ברלינר, במאמרו "הערות על הסידור", כתבים נבחרים, א, ירושלים תשכ"ט, עמ' 35.

2 פירוש המשנה לרמב"ם, נזיר פרק א משנה ג. בשיטה מקובצת נזיר ה ע"א הביא זאת בשם הרא"ש. רמב"ם בספר הגאולה, מהדורת שעוועל, ירושלים תשכ"ג, השער הראשון, עמ' רסב, משיב לאלה הרוצים לערער על חכמת הגימטריה באמרם שהרי "יוכל אדם להוציא כמה פסוקים לענין רע וזר בחשבון הזה", לפיכך מודיע רבינו משה בן נחמן שחכמה זו "קבלה ביד רבותינו חכמי התלמוד הקדושים ז"ל. כי נמסרו למשה בסיני גימטריאות ידועות להיות זכר ואות לענין הנאמר על פה, עם שאר התורה שבעל פה, בענין אגדה, ומהן באסור והתר, כמו שאמרו סתם נזירות שלושים יום דכתב יהיה, והענין הזה כענין הגזרה שוה שהרבה גופי תורה תליין בה... אלא שאמרו אין אדם דן גזרה שוה מעצמו". עיין עוד שם ובהקדמתו לפירושו לתורה.

על חשיבותה בעיני חכמי הדורות, עיין בייחוד באנציקלופדיה תלמודית, כך שיש, ירושלים תשנ"ז, עמ' לב-לה.

3 הגדרה קולעת זו, "פרשנות ההתאמה", ראיתי במבואו של י' יודלוב לספר 'חתן דמים' לר' זלמן רונקיל, [ירושלים תשנ"א] צילום דפוס פראג שס"ו.

4 טור אורח חיים, סימן קיג סעיף ט. וידועים דברי אביו הרא"ש בספר תשובותיו (כלל ד סימן כ): "יש לי קונטרס מעשה ישן וכתוב בו כל הברכות של כל השנה וסכום כמה תיבות יש בכל ברכה וברכה, וכנגד מה נתקנה... ומעולם נתתי לבי לקיים מטבע שטבעו חכמים בלי חיסור וייתור".

פרשנות זו⁵. ככלל, קשה למצוא חיבור או אישיות שיצאו מבית מדרש זה, ונמלטו לגמרי מכל נטייה לספירות וחישובים. כדי כך, שעיסוק זה, לדעת חוקרי זמנינו, "מהווה את עמוד הימיני בפרשנות התפילה והפיוט של חסידי אשכנז מבית מדרשם של ר' יהודה החסיד ור' אלעזר מוורמס וההולכים בעקבותיהם, שפיתחו שיטה פרשנית זו לממדים שיש בהם כדי להפליאנו בשפע ההמצאות המפתיעות"⁶. בעקבות הדורות הראשונים צעדו דורות שאחריהם, אולם הם עסקו בעיקר בליקוט מן הקיים ולא בחידוש. לכך, פעמים שהמקור נעלם והעתקו מצוי. יתר על כן, חיבור מלוקט טעם מיוחד לו – ניחוח של אמרים נבחרים. זהו הניחוח העולה מן הפרפראות המושכות את הלב המוגשות בזה לפני הקורא. דומה שמשימה זו היא שעמדה לפני מחברנו בשעה שליקט מן המצוי לפניו ושם בילקוטו.

*

כלל גדול נקוט בירינו: כל מקום שאין שמו של המחבר מופיע בפירוש בחיבורו – אנו נזקקים לאתר את בית מדרשו בעקבות העמקה בסגנון תורתו. בחיבור זה לא נותר כל מקום להסתפק בכך שיניקתו העיקרית היא מחסידי אשכנז (למרות שהוא ודאי מאוחר להם בכמה דורות). לפני כמה עשרות שנים חל מפנה חיובי בשדה הבור של הפרשנות הזו. חיבורים שונים מתחום זה החלו להסתגל לאור הדפוס והבריות החלו ליהנות לאורם ולהתרגל לאופיים. החל מתורתו של רבינו אלעזר הרוקח וספר "ערוגת הבשם", דרך פירוש רבינו אפרים לתורה, וכלה בחיבורו הגדול של רבינו יהודה החסיד, "ספר הגימטריאות", שהיתה לי זכות אישית להגישו לציבור הלומדים לאחר מאות שנים בהן היה ידוע לידועי-דבר בלבד. בימים אלה אני שוקד על כמה חיבורים נוספים מענף זה (יעויין במפתח הביבליאוגרפי). במסגרת עבודתי על "ספר קושיות" (מדור תלמידי מהר"ם ורטנבורג) נתקלתי בחיבור קטן הנמצא בכתב-יד מאוחר יחסית, אם כי ברור שרובו ממקורות ראשונים, ובו לקט פרפראות על דרך הגימטריה, ראשי וסופי התיבות ושאר סוגי דרישה בנושאים מגוונים ובעיקר בענייני מנהג והווי. התברר שלמעלה מעשר פיסקאות הוא ליקט ישירות מתוך "ספר קושיות", ולפתח אחד מהם נשאר ככתבו וכלשונו. החיבור הקצר ומושך הלב נמצא בכת"י אוקספורד, ספריית הבודליינה, קטלוג נויבאוואר 352 (במכון לתצלומי כת"י עבריים בירושלים, ס' 17271), דפים 187א-192ב. כתה"י הועתק ע"י סופר אלמוני בן המאה ה"ט"⁷, בתוך קובץ חיבורים שונים, רובם בעלי זיקה אשכנזית. העתקתי את החיבור כולו ככתבו וכלשונו, אך הרשתי לעצמי להוסיף ניקוד במקומות הנצרכים, לחלק פיסקאות ולהציב להן מספרים, לתקן טעויות מוכחות, שאין ספק שהן טעות מעתיק, וכן לפתוח ראשי תיבות ידועות, מבלי לציין. ברחימו אני מגישו כולו לציבור האמון על מורשתם בדחילו, למען יתבשמו מתורת רבותינו שבגולה.

- 5 אולם, אף הוא לא ראה בזה בלתי אמצעי כדי 'להמשיך הלב' כפרפרת שלפני הפת. עיין בהקדמתו: "וראית עור לכתוב בתחילת כל סדר וסדר מעט פרפראות מגימטריאות וטעמי המסורות להמשיך הלב".
- 6 לשונו של נ' וידר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 454. ביטויים דומים ישנם לרוב ואין לטרוח לצייןם.
- 7 ראה: מ' בית אריה, פרק שירה – מבואות ומהדורה ביקורתית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשכז, א, עמ' 103.

א. "אשרי שומרי משפט, עושה צדקה בכל עת" (תהלים קו ג), ראשי תיבות שמע, וסופי תיבות יטה האוזן לקרית שמע¹.

ב. "חתן על כלה"², גימטריא תרי"ג³, ובגימטריא משה רבינו⁴.

ג. "האדם לנפש חיה" (בראשית ב ז)⁵, סופי תיבות משה⁶. מכאן למדנו שהראה הקב"ה למשה ע"ה כל בהמה – כמו לאדם הראשון⁷ – ואמר: זה תאכלו וזה לא תאכלו⁸.

ד. "כל גיא ינשא" (ישעיה מ ד)⁹, ראשי תיבות: גרים, יתומים, אלמנות. רצה לומר, עתה הם שפילים¹⁰, אבל לעתיד ינשאו.

1 ראה משנה ברכות פ"ב מ"ג: "הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו – יצא. רבי יוסי אומר: לא יצא". למרות שהלכה כת"ק, לכתחילה יש להשמיע לאזניו. ראה: רמב"ם הלכות ק"ש פ"ב ה"ח; שו"ע או"ח סימן ס"ג.
2 כנראה כוונתו לישעיה ס"ב: "ומשוח חתן על כלה ישיש עליך אלהיך". ראה הערה הבאה.
3 חתן על כלה = 613. וראה מכות כג ס"ב: "שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו לו למשה..." וע"י שבת פז ע"א; יבמות מז ע"ב.

גימטריא זו הובאה גם ברמזים וליקוטים ישנים, ר"ע פ: "כמשוח חתן על כלה בגימטריא תרי"ג"; להלן אות מ. והשווה תוספות השלם, ח (שמות יט ד, אות א), עמ' מא טו"ב: "כמשוח חתן על כלה", בגימטריא כמשוח תרי"ג". וכעין זה במושב זקנים, שמות שם.

4 משה רבינו = 613. וכל הענין, ביתר ביאור, מצוי בספר תשב"ץ, לבוב תריח, סי' תסה: "חתן על כלה בגימטריא תרי"ג ובגימטריא משה רבינו. כשמשה רבינו קיבל התורה היתה הכלה, והחתן – זה הקב"ה".

הגימטריא האחרונה הובאה במקורות נוספים, ראה דרש לפטירת משה רבינו (אומ"ד, עמ' 376 טו"א): "בשביל התורה שניתנה על ידי משה רבנן[נו] עליו השלום, ועולה בגימטריא תרי"ג"; ספר גימטריאות, א, אות כט, עמ' כז: "ציצית [בגימטריא] ת"ר, [הוסף] ח' חוטין וה' קשרים, הרי תרי"ג; משה רבינו - תרי"ג"; ספר השם, עמ' צד סוט"א: "אלפיים ותמ"ח שנה מבראשית עד שקבלו תורה, שהתורה מצפה מתי יבוא בן גילה – משה רבינו בגימטריא תרי"ג"; ר' אלעזר מוורמייזא, טעמי וסודות התפילות להושענות ופיוטי שמחת תורה, מהדורת ר"י רוזנפלד, ברוקלין תשס"ב, עמ' מח; הנ"ל, ספר רוקח, הלכות שבועות, סי' רצו, ס"ע קסד: "לכך לא ניתנה תורה לא במזל טלה ולא במזל שור, לפי שכתיב: 'לקחת מתנות באדם', כי אם במזל תאומים – משה וסיני וסיין [בגימטריא] כמו תרי"ג, וכן [בגימטריא] משה רבינו, כי הוא חיק התורה"; ספר קושיות, אות קכו, עמ' צט. והשווה: סדר טעמים לר' שלמה בר' שמואל מוירצבורג (כת"י העומד לצאת לאור על-ידי בקרוב), סו"פ יתרו.

5 הפסוק: "וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה".
6 כך בקטעי מדרשים מן הגניזה (מאן), א, עמ' לא, והוא מסייע לענין אחר: "ויקרא האדם שמות" (בראשית ב כ)... וגם קרא למשה שם, ורמו 'האדם נפש חיה', סופי תיבות משה".

7 ראה בר"ר (תיאודור-אלבק), יז יט: "בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון... אמר להן [למלאכים]: חכמתו מרובה משלכם. מה עשה הקב"ה? הביא לפניו בהמה וחיה ועופות, אמר להן: זה מה שמו? ולא היו יודעין, וזה מה שמו? ולא היו יודעין. העבירם לפני אדם, אמר לו: זה מה שמו? שור; וזה מה שמו? גמל; וזה מה שמו? חמור; וזה מה שמו? סוס...".

8 חולין מב ע"א: "זאת החיה אשר תאכלו" (ויקרא יא ב), מלמד, שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה, ואמר לו: זאת אכול וזאת לא תוכל".

9 הפסוק: "כל גיא ינשא, וכל הר וגבעה יִשְׁפָּלוּ, והיה העקוב למישור, והרכסים לבקעה".

10 ראה מדרש תהלים, קמו ט: "זיוג את הגר ליתום ולא למנה... שלשתן עלובים ועניים...". וראה גם: תנ"ב, וירא, ג; אגדת בראשית, יט א; רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פ"ב ה"ז.

ה. "וילך שפי" (במדבר כג ג)¹¹, ראשי תיבות "שה פזורה ישראל" (ירמיה נז יז)¹². גם: "שומר פתאים יהוה" (תהלים קטז ו)¹³.

ו. כתיב: "לְיָשׁוּב מִשְׁפַּחַת הַיִּשְׁבִּי" (במדבר כו כד)¹⁴, ופרש"י: [הוא] יוב¹⁵. והשי"ן של ישוב הוא הש' של יששכר¹⁶, שאינה נקראת, מפני כבודה של לאה, שלא להזכיר שכירות הדודאים¹⁷, דמשמע יש שכר¹⁸.

ז. "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" (דה"א יב לג), ראשי תיבות: "עבוריות"¹⁹, תקופות²¹, יתרונות²², מולדות²³.

11 "ויאמר בלעם לבלק: הֲתִצָּב עַל עוֹלָתְךָ וְאֵלֶיךָ, אֲוִלִי יִקְרָה ה' לִקְרָאתִי, וְדַבֵּר מִה יִרְאֵנִי וְהִגַּדְתִּי לְךָ, וְיִלֵּךְ שְׁפִי".
12 כך בפירוש רבינו בחיי, שם, ביתר ביאור: "וירמוז לך הכתוב, אע"פ שהיה מחזור אחר מקום גבוה כדי שיראם מקובצים במקום אחד ויכוין בהם לקללה, אעפ"כ לא מצא אותם אלא מפוזרים לארבע רוחות העולם, והוא מלת שפי – שה פזורה ישראל". [אך מפליא הדבר, שלמרות שהפסוק "שה פזורה ישראל" נאמר במקורו על ישראל כקללה, מצאו בו הקדמונים ברכה – שמחמת פזורים אי אפשר לקללם ולהזיקם. והשווה פסחים פז ע"ב (בתוספת פירוש רש"י): "צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות, שלא היו יכולין לכלותם יחד... דלא ידעיתו היכי תעבדו: תכלינן כולהו – ליתנהו גבייכו, מאי דאיכא גבייכו – קרי לכו מלכותא קטיעתא...". וראה גם ע"ז י ע"ב].
ביאור אחר לרמז זה, בשם מדרש, מביא ר' יהושע אבן שועיב (דרשות ר"י אבן שועיב, ב, פרשת בלק, ר"ע שפז), חברו של רבינו בחיי (שהיו תלמידי הרשב"א): "ובמדרש, שפי נוטריקון שה פזורה ישראל. כלומר, הלך לקלל שה פזורה ישראל". וראה הערה הבאה.
13 כך בפירוש רבינו אפרים, בלק, ס"ע קיט: "וילך שפי, תרגומו יחידי, והוא נוטריקון שומר פתאים יי – איזהו שוטה? המהלך בדרך יחידי".

אמנם כנראה כוונת המחבר לדרוש את שני הרמזים לענין אחד, כדוגמת ה'ליקוטים' שבפירוש רבינו אפרים, בלק, ס"ע קלב: "וילך שפי, נוטריקון שה פזורה ישראל, והוא [בלעם] כיון לאבדם ולפזרם בגלות אומה הרשעה, והקב"ה הפך קללות[יו], ועשה שפי – נוטריקון שומר פתאים יי". [הליקוטים' הללו אינם אלא בני דורו של ר' חיים ויטאל לערך, ראה: סודי חומש ושאר, איוב כח יב, ובהערת שם].
14 ברשימת צאצאיו של יששכר.

15 יוב נזכר כבנו של יששכר במנין יורדי מצרים בבראשית מז יג, לפיכך יש להבין מדוע נוסף לו שי"ן בשמו.
16 בגלל שאותה שי"ן משמו של יששכר שאינה נקראת ניתנה ליוב, נשתנה שמו לישוב. השווה פירוש חזקוני, שם.
17 בראשית ל טז: "ויבוא יעקב מן השדה בערב, ותצא לאה לקראתו ותאמר: אֵלֵי תבוא, כִּי שָׂכָר שְׂכָרְתִּיךָ בדודאי בני, וישכב עמה בלילה הוא".

18 פירוש, שי"ן אחת משמו של יששכר היא כנגד "נתן אלקים שכרי" (בראשית ל יח), והשניה כנגד דברי לאה: "אֵלֵי תבוא, כִּי שָׂכָר שְׂכָרְתִּיךָ" (שם, פסוק טז). משום שהשניה מזכירה גנאי, לכך אין אומרים אלא ישכר. והשווה דעת זקנים מבעלי התוספות, בראשית ל יח: "יששכר יש בו שתי שינין, אחת בשביל משמעות ד'נתן' אלהים את שכרי", ואחת כנגד 'שכר שכרת'ך' שהוא לשון גנאי, ולכן אינה נקראת. דבר אחר: משום הכי אין נקראת, לפי שניתנה ליוב בנו... אמר יששכר: אין יוב שם הגון, אוסיף לו אות אחת משמי ויקרא שמו ישוב". וכך בפירוש בעלי התוספות, בראשית שם. נמצא שהמלקט שלפנינו נוקט כחירוק הראשון, אלא שהוסיף לבאר להיכן נעלמה השי"ן מיששכר.

19 האות הראשונה אינה נדרשת, כי אינה מעיקר התיבה אלא מאותיות השימוש.
20 עיבור החודש ועיבור השנה.

21 ארבע תקופות בשנה, וידיעת זמן התקופות נצרכת לקביעת הלוח. הרי אסור שתתאחר תחילת תקופת ניסן ממחציתו הראשונה של חודש ניסן, ראה סנהדרין יג ע"ב.

22 כנראה, הם ימי שנת חמה היתרים על שנת לבנה.

ח. פנחס הוא אליה ז"ל²⁴. ותמצא ה' פעמים "אליה" חסר ו'²⁵, וה' "יעקוב" מלא ו'²⁶, שנטל יעקב למשכון מאליהו ז"ל, עד שיבא משיח²⁷ ויגל את בניו²⁸. וזהו שנאמר (תהלים יד ז): "יגל יעקב ישמח ישראל", ישמח אותיות משיח, ישימח את ישראל ויחזר אליהו שלום²⁹, שנאמר (מלאכי ג כג): "הנה [אנכי] שולח לכם את אליהו וגו'.

ט. "ויגש אליו יודא" (בראשית מד יח)³⁰, ראשי תיבות אליו: אשר ליודא וירא³¹. דבר אחר: "ויגש אליו יודא", סופי תיבות שוא. רוצה לומר, גם אני מלך כמוך³².
 "ויגש", ראשי תיבות למפרע: שערות גופו יוצאין וכולטין³³.

י. "שבח נותנין לו כל צבא מרום"³⁴, ראשי תיבות: שבתי נוגה לבנה כוכב צדק מאדים³⁵. חמה זה למעלה – "קרא לשמש"³⁶.

יא. "וְכַפֵּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ" (דברים לב מג)³⁷. כל הקבור בארץ ישראל, כאילו נקבר תחת המזובח.

23 מולד הלבנה. ארבעה אלו שייכים לקביעת הלוח היהודי, בו הצטיינו שבט יששכר. ראה במדב"ר, יג טו-טז:
 "וּמִבְנֵי יִשְׁשַׁכָּר יֹדְעֵי בִּינָה לַעֲתִידִים" וגו', מהו 'לעתידים'? ... לעבורים; 'לדעת מה יעשה ישראל' – באיזה יום יעשו מועדים". וכעין זה בבר"ר, עב ה. ול"מ רמז זה במקום אחר.

24 פרקי דר"א, פרק מו.

25 ראה: מל"ב א ג; שם, פסוק ד; שם, פסוק ח; שם, פסוק יב; מלאכי ג כג.

26 ראה: ויקרא כו מב; ירמיה ל יח; שם לג כו; שם מו כז; שם נא יט.

27 ואליהו עמו. ראה: ערובין מג ע"ב; סדר עולם, פרק יז; פסיקתא רבתי, פיסקא לה, דף קסא ע"א.

28 ראה מדרש חסרות ויתרות, תולדות, אות לד (בתי מדרשות, ב, עמ' רמג): "כל 'יעקב' חסר בר מן חמשה, וכל 'אליהו' כתיב בוא"ו בר מן חמשה, למה? ללמדך שאליהו בא וגואל זרע יעקב, שנאמר: 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא'". וכעין זה שם, מל"ב, אות קעה (בתי מדרשות, ב, עמ' ש). שם ליתא הלשון 'שנטל יעקב למשכון מאליהו', אך כך הוא בפירוש רש"י, ויקרא כו מב; פירוש רבינו בחיי, ויקרא שם; סידור הרוקח, עמ' תרסח; סודי חומש ושאר, ענין ברכת כהנים, אות ג.

29 לא הבנתי כוונתו.

30 בפסוק: יהודה. והמלקט כתב 'יודא' ולא 'יהודה', כנראה מחמת קדושת השם המצוי ביהודה. וראה בסמוך שאף דרש סופי-תיבות וכלל אל"ף של יהודה, והדבר מתמיה.

31 לא ידעתי כוונתו.

32 רמז יהודה ליוסף: כוחך כמלך הוא שוא לעומת כוחי, כי גם אני מלך. ראה בר"ר, צג ו: "כי כמוך כפרעה", מה פרעה גוזר ואינו מקיים, אף אתה גוזר ואינך מקיים... מה פרעה מלך ואתה שני לו בארץ מצרים, כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו, ואם שולף אני את חרבי ממך אני מתחיל, ובפרעה רבך אני מסיים...". ובבראשית רבתי, ויגש, עמ' 219: "אל תזוח דעתך עליך לאמר, זה הדיוט מתוכח עמי, שאני מלך ותכעוס עלי, שאני גדול כמותך – כי כמוך כפרעה, מה פרעה מלך ואתה שני לו, כך אבא מלך ואני שני לו".

33 בר"ר, צג ו: "בשעה שהיה יהודה מעלה חימה, היו שערות לבו בוקעות כליו ויוצאות, והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק". וכך בתנחומא, ויגש, ג; מדרש אגדה, בראשית מד יח. וכל המדרשים מקשרים זאת ל'ויגש אליו יהודה', עיין בהן.

34 מתוך ברכת 'יוצר' של שבת.

35 משבעת כוכבי המזלות, שהם צבא מרום הנותנים שבח למקום.

36 משום שמנה ביניהם את הלבנה, אמר שהחמה כבר הוזכרה קודם. אכן גם הלבנה הוזכרה שם. "קרא לְשֶׁמֶשׁ וַיִּזְכָּח אֹר, כָּאֵהָ הִתְקִין צוּרַת הַלְבָנָה". ול"מ מקור או מקבילה לענין זה.

37 הפסוק: "הרנינו גוים עמו, כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו, וְכַפֵּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ".

כתיב הכא: "וכפר אדמתו עמו", וכתיב התם (שמות כ כ): "מזבח אדמה", מה להלן "אדמה" – מזבח, אף כאן מזבח.³⁸

יב. ההולך³⁹ ד' אמות בארץ ישראל, מובטח הוא שהוא בן עולם הבא.⁴⁰ "אדמתו" אותיות ד' אמות, וכתיב "וכיפר".

יג. "וידבר ה' אל משה לאמר צו את" (ויקרא ו א-ב ועוד), סופי תיבות למפרע - תורה. לומר לך, כל העוסק בתורה – כאילו הקריב קרבנות.⁴¹

יד. למה לקח יעקב ד' נשים? כיון שהיה לאחיו ברכת "ועל חרבך תחיה" (בראשית כו מ), אמר יעקב: אעשה ברזל, ראשי תיבות: בלהה, רחל, זלפא, לאה.⁴²

טו. "בְּהֶקְרָבֶם אֵשׁ זֶרֶה" (במדבר ג ד)⁴³, סופי תיבות משה. מכאן למדנו שהורו הלכה לפני משה רבינו, לכך מתו.⁴⁴

טז. "ברוך" ראשי תיבות: בכל ראשון ואין כמוהו.⁴⁵

יז. "הכון לקראת אלהיך ישראל" (עמוס ד יב), ראשי תיבות: הנצטרך לנקביו אל יתפלל.⁴⁶

יח. "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בה" (אבות פ"ד מ"כ). פירוש: אל תחשוב מה שאמר "ונקה לא ינקה" (שמות לד ז), שהוא כולו פורענות ומדת הדין,⁴⁷ אלא הוי מסתכל בשאר אותיות שיש עמהם, דהיינו, ויה' מן "ונקה" ויה' מן "ינקה", שהוא שם של ד' אותיות ושל רחמים.⁴⁸

38 כל הענין מכתובות קיא ע"א.

39 ממשיך לדרוש את הפסוק "וְכָפַר אֶדְמָתוֹ עָמוֹ".

40 כך בכתובות קיא ע"א; ורות זוטא, ד ה. אך שם נדרש ממקום אחר.

41 מנחות קי ע"א: "זאת התורה לעולה ולמנחה ולחטאת ולאשם (ויקרא ז לז), כל העוסק בתורה – כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם". וכעין זה בתנ"ב, אחרי מות, טז. הרמז שלפנינו הובא בבעה"ט, במדבר כח א, אלא שכפל הרמז במקום אחר בחבורו (ויקרא ו א) בביאור אחר, עיי"ש.

42 ראשי-התיבות נזכר רבות בכתבי האר"י גבי עניינים שונים, ראה, לדוגמא: עץ חיים, שער מט, פרק ט; שער הפסוקים, פרשת ואתחנן, פרשת עקב; ספר הליקוטים, פרשת וישב, פרק מח; שם, איוב, פרק כח; לקוטי תורה, פרשת ואתחנן; טעמי המצות, סו"פ תזריע. אך ל"מ במקורות אלו ובמקורות אחרים את הרמז שלפנינו.

43 הפסוק: "וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה'..."

44 תנ"ב, אחרי מות, ו: "לא מתו נדב ואביהוא, אלא מפני שהורו הלכה בפני משה רבן". וכך בירושלמי, שביעית פ"ו ה"א; פסיקתא דר"כ, כו ז.

45 הכוונה להקב"ה. וכנראה מבאר מדוע כל ברכה וברכה פותחת ב'ברוך'. ול"מ מקור לרמז זה.

46 תוספתא, ברכות פ"ב ה"ח: "לא יעמוד אדם ויתפלל והוא צריך לנקביו, שנאמר: 'הכון לקראת אלהיך ישראל'". וכך בברכות כג ע"א; קה"ר, ד א [יז]. וכך נפסק בטוש"ע, או"ח, ר"ס צב.

47 כפשוטו של מקרא.

48 כשתסיר אותיות ק'נ'ק'ן' מן 'ונקה ינקה', ישאר בידך שם יהוה, שהוא של רחמים (ראה: ספרי, דברים, פיסקא כו (כד); בר"ר, לג ג; שם, עג ג; שמו"ר, ג ו; תנחומא, וארא, א, ועוד הרבה). היינו, "במה שיש בו", הכוונה לשם יהוה. וכך במרכבת המשנה לר' יוסף אלאשקר, אבות פ"ד מ"ז: "ואומרים על צד הצחות, על 'ונקה לא ינקה' – אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, שאם תסיר מן 'ונקה ינקה' [את אותיות] ק'נ'ק'ן', ישאר שם

וזהו: "מנותר קנקנים נעשה נס לשושנים"⁴⁹, רצה לומר, שהנותר מק'נ'ק', הוא עשה לאבותינו בימי חנוכה⁵⁰.

יט. קולמוס דיו קלף ספר, סופי תיבות סופר. לכך קוראין לאותו הכותב 'סופר' ולא 'כותב'.

כ. ב"אשרי"⁵¹, בכל פסוק יש ו' אחר אתנחתא⁵², לבד פסוקי "חנוך" (פסוק ח)⁵³, "קרוב" (פסוק יח)⁵⁴. וסימן: חק, בגמטריא גיהנם, לומר, כל האומר "אשרי" – ניצל מגיהנם⁵⁵.

כא. ז' שמות נקראו לעני: דל, מך, עני, דך, מסכן, אביון, רש⁵⁶. כנגד ז' ימים [של] ימי השבוע, וסימן: "כל ימי עני רעים" (משלי טו טו)⁵⁷.

כב. "תורת [ה'] תמימה, משיבת נפש; עדות ה'" וגו' (תהלים יט ח). ו' פסוקים, ובכל פסוק ה' תיבות⁵⁸, כנגד ה' חומשי תורה וכנגד ו' סדרים⁵⁹.

השם". ומקורו בתיקוני זוהר, תיקון כא, דף נח ע"ב; שם, סוף תיקון כח, דף עב ע"ב, עיי"ש. הרמז הובא גם בספר קושיות, אות שכא, עמ' רכט (ויתכן שממנו ליקטו המחבר - ראה מבוא); ובמגלה עמוקות (על ואתחנן), אופן קנ. וראה: ר' אברהם אבולעפיה, אוצר ערך גנוז, ירושלים תשס, עמ' 340. מתוך הפיוט 'מעוז צור' לחנוכה. ראה: ר"י בער, סדר עבודת ישראל, עמ' 440; ו' דוידון, אוצר השירה והפיוט, ג, אות מ, מספר 1955, ניו-יורק תרצא, עמ' 159 סוט"ב.

כי הנסים נעשים ממדת רחמים.
כוונתו לתהלים מזמור קמה, הפותח: "תהילה לדוד, ארוממך אלהי המלך". אלא משום שבאמירתו בתפילה מוסיפים לפניו את הפסוקים "אשרי יושבי ביתך..." (תהלים פד ה), "אשרי העם שככה לו" (שם קמד טו), קורא לו המלקט בשם 'אשרי', וזה מצוי הרבה בראשונים.
לדוגמא: "בכל יום אברכך, ואהללה שמך לעולם ועד" (פסוק ב).
נאמר בו: "חנוך ורחום השם, אך אפים וגבל חסד". אף שיש אתנחתא בתיבת 'השם', התיבה שאחריה אינה פותחת בוי"ו.

"קרוב השם לכל קוראיו, לכל אשר יקראהו באמת". וזה שוב כנאמר בהערה קודמת.
חק = 108 = גיהנם. ראה ברכות ד ע"ב: "כל האומר 'תהילה לדוד' בכל יום שלש פעמים – מובטח לו שהוא בן העולם הבא". וכל הענין מצוי בסידור הרוקח, עמ' קמב: "באשרי תמצא בכל פסוק אחר אתנחתא ו', חוץ משני פסוקים: 'חנוך ורחום' ו'קרוב ה' לכל קוראיו', שאין בהם ו', וסימן חק, וחק בגמטריא גיהנם, ורמז לך, שכל האומרם שלושה פעמים בכל יום – לא יראה פני גיהנם". וכך בספר תשב"ץ, סי' רנה. והשווה סידור רשב"ש, עמ' נט.

כך באבדר"נ, נו"ב, פרק מג, דף סא ע"ב; מדרש תנאים, דברים טו ז; ויק"ר (מהדורת מ' מרגליות), לד ו; תנ"ב, בהר, ו; מדרש משלי, כב כב; מדרש אגדה, ויקרא כה מח. ויש נוסח, ששמונה שמות יש לו, והוסיפו לו תואר 'הלך'. ראה: ויק"ר, לד ו. כל אלו פירשו טעמו של כל שם, אך לא קישרוהו לפסוק 'כל ימי עני רעים' כבילקוטנו.
שאפילו יום השבת, שבו מצווה להתענג, רע לעני. ראה כתובות קי ע"ב.

כוונתו לתהלים יט ח-י. אף שיש שם שלושה פסוקים בלבד ובכל פסוק עשר תיבות! אלא משום שכל פסוק מורכב משני משפטים שקולים ומתחלק לחמש תיבות כל משפט, מנה המלקט ששה פסוקים ובכל פסוק חמש תיבות. וכך במקור הענין - ראה הערה הבאה.

שפסוקים אלו מדברים על התורה ומעלתה, לפיכך יאה לרמזו בהם את המקרא והמשנה. חלק מהענין בבמדב"ר, יג טו-טז: "כנגד ג' פסוקים של תורה, שבהם ו' סדרי משנה, והן מן שתיים פסקה, וכל פסקה ופסקה מן חמשה תיבות. ואלו הם: 'תורת השם תמימה משיבת נפש, עדות השם' וגו', 'פקודי השם' וגו', 'מצות השם' וגו', 'יראת השם' וגו', 'משפטי השם' וגו'. לכך הקריבו לשלמים שלושה מיני קרבנות אלו, כנגד השלושה פסוקים שבהם ששה סדרי משנה". אך שם ליתא הרמז של 'חמשת חומשי תורה'.

כג. "תפילה למשה" (תהלים צ א), ראשי תיבות: תפארת פז יהיה לראש השכינה.⁶⁰

כד. "דכא" (תהלים צ ג)⁶¹, ראשי תיבות: דם, כופר, אשת איש.⁶²

כה. "ויהי נועם" (תהלים צ יז)⁶³ יש בו כל אלף ביי"ת⁶⁴, חוץ מז'. לכן כל מי שאומר אותו ז' פעמים בכל יום, אינו ניזק באותו יום – וטוב לאמרו בכוונה ובדקדק – וניצל מכלי זיין.⁶⁵

כו. "סר צילם מעליהם, וה' אתנו" (במדבר יד ט). שחייב אדם לעשות לויה לחבירו מחוץ לכרך עד מקום שסר הצילם.⁶⁶ רצה לומר, אם סר [ה]צילם אז "וה' אתנו"⁶⁷; אבל אם לא סר הצילם –

60 אף שבתהלים נאמר 'תפלה', חסר יו"ד, ולכאורה לא ניתן לרמוז בו תיבת 'יהיה', אלא שהראשונים רגילים לחשב את מילות התורה לפי כתיב מלא, לגבי גימטריה, אף שהוא נוגד את כתיב המסורה (ראה במבוא לספר גימטריאות, א, עמ' 39-41), כך גם ניתן לדרוש ראשי-תיבות שלא ככתיב המסורה.

61 הפסוק: "חשב אנוש עד דכא, ותאמר: שובו בני אדם". מילת דכא מצויה בשני פסוקים נוספים (ישעיה נז טו; תהלים קמג ג), אך, כמוכח מתוכן העניין ומן המקבילות, כוונת המלכט לפסוק זה. ראה הערה הבאה.

62 יתבאר לפי דבריו של ר' נפתלי בן יצחק הכהן (תט - לובלין תעט), בספרו 'סמיכת חכמים', הקדמה, פפד"מ תסד-תסו, א, דף כח ע"ג: "ודבר זה במחלוקת שנויה, דאמרינן: 'חשב אנוש עד דכא', דכא נוטריקון: דם, כופר, אשת איש, והיינו, עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים. חד אמר: עד ולא עד בכלל, ועל אלו השלושה עבירות לא מהני תשובה. וחד אמר, עד ועד בכלל, ואכל מילי מהני תשובה, אף על אלו השלושה עבירות". את תורף דבריו הביא החיד"א, דבש לפי, מערכת ת, אות יט, אך מצדד למעשה שתשובה מועילה אפילו לשלוש עבירות חמורות (ראה גם בספריו האחרים: אהבת דוד, דרוש ט [לשבת תשובה], ירושלים תשכז, דף עא ע"ג; לב דוד, פרק כא, ברלין תרפד, עמ' צב; יוסף תהילות, מזמור צ, פסוק ג, ליורנו תקסא, דף עח ע"ב; ראש דוד, פרשת האזינו [שבת תשובה], מנטובה תקלו, דף קס ע"א, ד"ה 'ולפי מדרשו'). גם ר' מיכל שייאר, אב"ד ורומיזא, בדרשה שנשא בשנת תקלט, הביא את תמצית דברי בעל 'סמיכת חכמים' (נדפסה בקובץ בית אהרן וירשאל, שנה יא, גליון ו [סן], אב-אלול תשנו, עמ' כב). הנוטריקון שהובא למעלה נרמז גם בשני לוחות הברית, ב, מסכת יומא, עמוד התשובה, וארשא תרכג, דף סח טע"ג, עיי"ש.

לעומתם, ר' יהונתן אייבשיץ, מצדד שאין התשובה מועלת לשלוש עבירות אלו ומסמך לכך את הנוטריקון שלפניו. ראה מדרש יהונתן, פרשת בראשית, מאמר יב (בילגורייא תרצג, דף ג ע"א): "דאיאת במפרשים, 'חשב אנוש עד דכא', ראשי תיבות 'דכא': דם, כפירה, אשה, דעל אלו ג' עבירות אינו מועיל תשובה". וכך כותב ר' יעקב רקח (נפטר בשנת תרנא), קול יעקב, פרשת בראשית, ליורנו תריב, דף ב ע"ב; שם, פרשת יתרו, דף ל רע"א.

63 כוונתו לפסוק 'ויהי נועם' ולמזמור 'יושב בסתר' (מזמור צא) הנאמר אחריו בתפילה.

64 ואפילו אותיות מנצפ"ך. דוק ותשכח.

65 ראה ספר המנהיג, הלכות שבת, עמ' קצא: "'ויהי נועם'... ומצאנו במדרש, למה אין בו זיין? לפי שכל האומרו אין צריך לכלי זיין". וכך בספר המחכים, קראקא תרסט, עמ' 140. מקורות אלו אינם מחייבים לאומרו ז' פעמים בכל יום כדי להנצל מהזיק וכלי זיין. אלא שכך הוא בספר תשב"ץ, סי' רנז: "ב'ויהי נועם' נעלם זיין, לומר לך, כל האומרו ז' פעמים אינו יכול להזיק לו כלי זיין"; ספר המנהגים (טירנא), מנהג מוצאי שבת. והשווה ארחות חיים, הלכות ביקור חולים (ב'סדר שינוי השם' לחולה), שיש לומר "'ויהי נועם' יושב בסתר עליון", כל המזמור, ז' פעמים, ואחר כך יתקע בשופר קשר"ק, ואחר כך משנין שם החולה ואומרים...". טעמים אחרים לחסרון אות ז' במזמור זה, ראה: סידור הרוקח, ר"ע צח, עמ' קב; סידור רשב"ש, עמ' קלד; מהרי"ל (מנהגים), הלכות פורים, סי' ז.

66 הכוונה לַצֶּלֶם, לצלב הניצב מחוץ לעיר, בכל פרשת דרכים. זו כוונת המלכט, שאדם צריך ללוות את חברו עד לפרשת-דרכים הראשונה שמחוץ לעיר. את החובה ללוות את היוצא לדרך 'עד מקום שסר הצלם' כותב גם ר' נפתלי הירץ אלדנדרוף, מחכמי אשכנז ואיטליה: "קבלתי, שיעשה אדם לויה לחבירו עד אחר הצלם שלפני

אין הלוייה נכונה.

כז. "ה' שומר את גרים" (תהלים קמו ט). והלא כל העולם?⁶⁸ אלא רצה לומר, "גרים" לשון דירה,⁶⁹ [אלן] שדרו בתורה ויעסקו בה – הקב"ה שומר אותם.⁷⁰ וקשה, בכולהו לא כתובה "את" בר מגרים, שנאמר בהו "את"⁷¹. ויש לומר, לימד הכתוב דאין הוא גר צדק עד שיקבל עליו כל התורה מא' ועד ת'⁷². כח. "רוממות אֵל בגרונם, וחרב פיפיות בידם" (תהלים קמט ו), מכאן שהמוהל מתפלל לפני התיבה.⁷³

העיר...". הובא אצל: י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמט, ס"ע 319. וראה שם, עמ' 321-318, לתולדות רנ"ה אלדנורף.

לגבי שיעור ההלוייה המוזכר בפוסקים, ראה רמב"ם, הלכות אבל, פ"ד ה"ג: "שיעור לוייה שחייב אדם בה: הרב לתלמיד – עד עיבורה של עיר; והאיש לחבירו – עד תחום שבת; והתלמיד לרב – עד פרסה; ואם היה רבו מובהק – עד שלש פרסאות". ומקורו בסוטה מו ע"ב.

אם ליווהו עד שכבר עברו את הצלם, שומר הקב"ה על היוצא לדרך. ראה סוטה מו ע"ב, על סגולת ההלוייה.

הרי הקב"ה שומר את כל העולם, ומדוע נאמר שהוא שומר את הגרים?

כמו: "וירד אברם מצרימה לגור שם" (בראשית יב י); "עם לבן בְּרִיתִי" (שם לב ד), לשון דירה ומגורים.

ל"מ מקור לפירוש מחודש זה. אמנם הסיבה שדווקא בגרים נאמר לשון שמירה מבואר בסידור הרוקח, עמ' קסח, באופן אחר: "השם שומר את גרים", לפי שאין להם עזר.

שכתוב: "ה' שומר את גרים". ואילו בנוכחים לפניו ולאחריו אין 'את', רק נאמר: "עושה משפט לעשוקים, נותן לחם לרעבים... ה' פוקח עורים, ה' זוקף כפופים..." (שם, פסוקים ז-ח), וכן הלאה.

ראה בכורות ל ע"ב: "עובד כוכבים שבא לקבל דברי תורה חוץ מדבר אחד – אין מקבלין אותו". וכך נפסק ברמב"ם, הלכות איסורי ביאה, פ"ד ה"ח: "אפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד, אין מקבלין אותו".

רמז זה, בתוספת דברים, מובא בספר כלבו, ר"ס קכב: "ה' מתיר אסורים, ה' פוקח עורים, ה' זוקף כפופים, ה' אוהב צדיקים, ה' שומר את גרים" (תהלים קמו ז-י), ראשי התיבות הללו, לבד מהשמות, עולין תרי"ג. מכאן אמרו: גר הבא להתגייר על מנת לקבל כל המצוות חוץ מאחת, אין מקבלין אותו, דלא שלם מנין תרי"ג. ולכך כתוב 'את גרים', להשלים המנין. אם כן נפקא לן מ'שומר את', פירוש: משומר מאל"ף ועד תי"ו – הוי גר, ואי לא – לא". והשווה: סידור הרוקח, עמ' קסח, עמ' שמה.

הסבר אחר להוספת 'את', מצוי בסידור הרוקח, עמ' קסח: "ובכולם לא אמר 'את' אלא בגרים, לפי... [ש]צריך שמירה בגרים; 'את', לרבות גיורת ועבדים ושפחות ועבדים משוחררים הכשרים; 'את', לרבות גר תושב".

פירוש: אחרי 'רוממות אֵל בגרונם' – שהמוהל התפלל שחרית לפני התיבה ביום המילה, אז 'חרב פיפיות בידם', הוא מל את התינוק. המנהג שהמוהל יתפלל שחרית ביום המילה וטעמו הנזכר, נזכר בקצרה במנהגים דבי מהר"ם, ר"ע 78: "מנהג שמוהל מתפלל שחרית המילה, וסמך לדבר: רוממות אל בגרונם, וחרב פיפיות בידם". וראה ספר קושיות, אות עז, עמ' סח, בהרחבה ותוספת דברים: "תקש לך, למה נוהג המוהל להתפלל ביום המילה? תירץ, לפי שנאמר: 'וחרב פיפיות בידם', וחרב גימטריא רי"ו, כמניין אותיות של שם המפורש שהוא ע"ב תיבות, ובכל אחד אחד ג' אותיות, והיינו רי"ו. לפיכך המוהל צריך להיות שליח ציבור לתפילה שחרית, משום שנאמר (תהלים שם): 'רוממות אֵל בגרונם', רמז שהמוהל 'רוממות אל בגרונם', ואחר כך עומד 'וחרב פיפיות בידם', כלומר, יהיה למוהל סכין אחד שהוא חדוד". וראה בהערות שם מקורות ומקבילות נוספים. וראה מה שכתב בשו"ת מהר"ם מינץ, סי' מג, ס"ע קעד: "...דהמוהל מתפלל. ויש אומרים סמך לזה: 'רוממות אל בגרונם' וגו'. הא ליתא, ולא נמצא דרשה זו בשום דוכתא, רק הקטפים והדרשנים אומרים זה...". והביאו מטה משה, חלק שביעי, פרק ד, אות י, עמ' שפה טו"ב; ספר מנהגים (טירנא), ענין טבת, אות מ, ס"ע קמט; ומשם במג"א, סי' נג, ס"ק כד.

כט. "זכרות עמו הברית" לא נאמר, אלא "זכרת"⁷⁴, מלמד שהיה הקב"ה אחוז אברהם וחותר⁷⁵.
 ל. "זה אלי ואנוהו" (שמות טו ב), ראשי תיבות "זה השולחן אשר לפני יהוה" (יחזקאל מא כב)⁷⁶.
 לא. "כי לה' המלוכה" (תהלים כב כט), ראשי תיבות כלה. רצה לומר, בזכות כלה וחתן ישראל מעלין⁷⁷.
 לב. "ישתבח שמך לעד מלכנו האל" [ראשי התיבות] שלמה המלך ע"ה תיקן, ורמז שמו⁷⁸.
 לג. למה צריכין עשרה בבתי הכנסת? דכתיב (שמות כ כא): "בכל המקום אשר אזכיר את שמי, אבוא אליך וגו', אבוא בגימטריא עשרה"⁷⁹.
 לד. אמן בגימטריא השם בכתיבתו ובקריאתו⁸⁰, לכן גדול העונה יותר מהמברך⁸¹.

- 74 הענין משובש, שהרי בפסוק (נחמיה ט ח) נאמר: "זכרות עמו הברית"!
 75 כאמור, הענין כאן משובש, ויש לתקנו לפי תנ"כ, לך לך, כד: "...נטל אברהם את החרב ואחז בערלתו והיה מתירא, לפי שהיה זקן היה מרתת... מה עשה הקב"ה כביכול? שלח ידו ואחז עמו, והיה אברהם חותך עד שמל... 'זכרות לו הברית' אין כתיב כאן, אלא 'זכרות עמו הברית'. וכך באגדת בראשית, פרק טז, אות ג.
 76 לרמז, שיש לייפות ולנאות את כלי המקדש, שהפסוק 'זה השולחן אשר לפני ה' איירי בשולחן של בית המקדש. וראה שבת קלג ע"ב: "זה אלי ואנוהו... התנאה לפניו במצות: עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה...".
 77 לא הבנתי כוונתו.
 78 הענין, בתוספת דברים, נזכר בסידור הרוקח, עמ' רלג: "ישתבח, שיבח שלמה וסידרו ביום שעלה לישב על כסאו של שן וציפהו זהב ומפז, ובאו כל ישראל לפניו לראות היאך יעלה עליו, והיו משבחים ואומרים: למלך כזה נאה לשבח, שנתן לו הקב"ה חכמה ודעת תבנית כסא כזה. ושמע שלמה המלך דבריהם, ואמר להם: וכי עלה על דעתכם שהשבח של כסא שלי? שבחו והודו לשום של מלך מלכי המלכים שהחכמה והגבורה שלו! ופתח ואמר: 'ישתבח שמך לעד מלכנו המלך', וחתם שמו בראשי תיבות; ומרוב ענותנותו הקדים 'ישתבח', שלא ירגישו". וראה עוד: ספר כלבו, ס"ה, ור"ס קכב.
 79 צ"ל: אבוא בגימטריא י'. ומעניין שגם במחזור ויטרי, א, ס"ה פה, מצויה הגימטריא בשיבוש זה: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך", 'אבוא' בגימטריא עשרה. מיכן זימון לעשרה שאומרים 'נברך אליקינו' כשזמנין, דהיינו: 'אזכיר את שמי'. אך אין כוונת המלקט לרמז בגימטריא את ענין זימון בעשרה כבמחזור ויטרי, אלא לרמז שכל דבר שבקדושה צריך עשרה בני אדם. אמנם בגמרא דרשו זאת מפסוקים אחרים, ראה מגילה כג ע"ב: "כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה... אתיא 'תוך' 'תוך', כתיב הכא (ויקרא כב לב): 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', וכתוב התם (במדבר טז כא): 'הבדלו מתוך העדה'; ואתיא 'עדה' 'עדה', דכתיב התם: 'עד מתי לעדה הרעה הזאת', מה להלן עשרה – אף כאן עשרה".
 80 אמן = 91 = יהוה-אדני. גימטריא זו נזכרת (לגבי ענין אחר) בזוהר, ח"ב, קצח ע"א.
 81 ברכות נג ע"ב: "גדול העונה 'אמן' יותר מן המברך". וכוונת המחבר, שהעונה 'אמן' גדול מן המברך, כי המברך אומר רק את השם בקריאתו ('אדני'), והעונה 'אמן' נחשב כמזכיר את שני השמות. כל הענין נזכר הרבה בראשונים. ראה ספר גימטריאות, א, אות נט, עמ' נה: "אמן בגימטריא יהוה אדני, וזהו: גדול העונה אמן מן המברך, כדאיתא במסכת נזיר, שנאמר (דברים לב ג): 'כי שם ה' אקרא, הבו גדול לאלהינו'; ספר חסידים, ס"ה יח, עמ' עט: "וגדול העונה אמן יותר מן המברך, שהוא מודה לברכות המברך. והמברך אינו מזכיר אלא שם אחד, והעונה 'אמן' מזכיר שני שמות; כי 'אמן' עולה בגימטריא כשם 'יוד ה' ושם אל"ף דלי"ת"; מחזור ויטרי, א, ס"ה קכו, עמ' 97; תוספות רבינו יהודה שירלאן, ברכות נג ע"ב; ספר המנהיג, דיני תפילה, ר"ע לב; סידור הרוקח, עמ' סח, עמ' רמח, עמ' רפב, עמ' תצז; ספר רוקח, ס"ה של, ר"ע רכט; פירוש רוקח

דבר אחר: שהמבכר – ככתב ואינו חתום, שאינו כלום; ועונה – מעיד על השטר⁸². לכך אנו אומרים: גדול וכו'.

לח. "אל מלך נאמן", ראשי תיבות נאמן⁸³. וכל האומר אותו בכוונה ובדקדק אותיות – מובטח שלא ירש אש גהנם⁸⁴.

לו. "ובכל נפשך" (דברים ו ה)⁸⁵, פירוש: ברמ"ח אברים⁸⁶, כי רמ"ח אברים יש בו⁸⁷.

לז. "שמע" (דברים ו ד)⁸⁸, ראשי תיבות: שדי מלך העליון⁸⁹; שחרית מנחה ערבית; "שאו מרום עיניכם" (ישעיה מ כו)⁹⁰.

לח. אשה יפה בגימטריא שמחה גדולה⁹¹. שקר ראשי תיבות: שחוק קלות ראש⁹². חיים ראשי תיבות: חולה יגון יסורים מיתה⁹³.

לט. מניין מן התורה שלא להוציא נבלה מפיו?⁹⁴ דכתיב (שמות כ יג): "לא תנאף" – לא תוציא נבלה מפיו⁹⁵.

לתורה, כי תבוא, עמ' רמט; ערוגת הבושם, א, עמ' 235; ספר תשב"ץ, סי' רנא; ספר כלבו, סו"ס יא; מנורת המאור (אלנקאוה), פרק ו [המצוות], עמ' 427-428. וראה: הגהות מקור חסד שעל ספר חסידים, שם, ס"ק פט.

82 כך בספר המנהיג, דיני תפילה, עמ' לב: "ואני אומר, כי המבכר דומה לשטר החתום בבית דין, ויכול אדם להכחישו, ואחר שהוא מאושר ומקויים – עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. וכן 'נאמן' – קיום חתימת הברכה".

83 שבת קיט ע"ב: "מאי 'נאמן'? אמר רבי חנינא: אל מלך נאמן". ופירש רש"י: "אל מלך נאמן, כך מעיד על בוראו, שהוא אל מלך נאמן".

84 ראה שבת קיט ע"ב: "כל העונה 'נאמן' בכל כוחו, פותחים לו שערי גן עדן". לפי רש"י לעניין איש"ר, שהכוונה היא לכל כוונתו, הוא הדין הכא. חובת אמירת 'נאמן' בדקדוק אותיות למד המלקט מברכות מז ע"א: "אין ענין לא 'נאמן' חטופה, ולא 'נאמן' קטופה, ולא 'נאמן' יתומה..." עיי"ש פירוש רש"י.

85 הפסוק: "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך".

86 ראה ברכות נד ע"א: "ובכל נפשך, אפילו הוא נוטל את נפשך". כלומר, אפילו נוטל את רמח אבריו.

87 ע"י אהלות פ"א מ"ח.

88 הפסוק: "שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד".

89 בכל המקבילות: 'שדי מלך עולם'. ראה הערה הבאה.

90 בסידור הרוקח, עמ' רפב, דורש שלושה רמזים אלו לענין אחד: "'שמע', בנוטריקון 'שאו מרום עיניכם'; ולמי? לשדי מלך עולם; אימתי? שחרית מנחה ערבית. כך מצאתי". וכך בספר אבודרהם, דיני קריאת שמע, עמ' פ (ונוסף בסופו: "ואם תעשה כן, תקבל עליך עול מלכות שמים, שהוא 'שמע' למפרע"). וראה גם: מדרש פתרון תורה, פרשת ואתחנן, עמ' 243; תורת המנחה, פרשת שמות, דרשה כ, צפת תשנא, עמ' 177.

כל אחד משלושת הרמזים הללו הובא גם לחוד. על 'שדי מלך עולם' (לא 'העליון'), ראה: סידור הרוקח, עמ' רפג; על 'שחרית מנחה ערבית', ראה: זוהר, ח"ג, שו ע"ב; ספר כלבו, סו"ס קכב; על 'שאו מרום עיניכם', ראה: תקוני זוהר, תיקון מט, דף פה ע"ב; ספר כלבו, סו"ס קכב; אבודרהם, סדר תפילות של חול, עמ' ג.

91 = 401. השווה יבמות סג ע"ב: "כתוב בספר בן סירא: ...אשה יפה – אשרי בעלה, מספר ימיו כפלים". ופירש רש"י: "מספר ימיו כפלים, כלומר, שמח בחלקו, ודומה לו כאילו ימיו כפלים".

92 אולי רומז, ששחוק וקלות ראש מביאים את האדם לידי שקר. ולא מצאתי מקור לרמז זה.

93 לא הבנתי כוונתו.

94 על איסור ניבול הפה, ראה: שבת לג סע"א; כתובות ח ע"ב; במדב"ר, י ב.

95 לא הבנתי אופן דרישתו, וגם לא מצאתי שדרשו איסור ניבול הפה מפסוק זה, אדרבה, ראה פסיקתא חדתא

מ. "כמשוש חתן על כלה" (ישעיה סב ה)⁹⁶, בגימטריא תרי"ג⁹⁷. לכן אנו נוהגים שחתנים [מתחילים] להתעטף בציצית⁹⁸ שהוא [בגימטריא] תרי"ג, עם ח' חוטין וה' קשרים⁹⁹.

מא. עשיר ראשי תיבות: [ענינים], שינים, ידים, רגלים¹⁰⁰.

מב. מניין אתה יודע שכל [אשה] הרונה רע"א ימים? לפי שנאמר (רות ד יג): "ויתן ה' לה הריון", בגימטריא רע"א יום¹⁰¹, לפיכך כל אשה יש לה הריון רע"א ימים¹⁰².

מג. "מלבד אשר תשיג" (במדבר ו כא), ראשי תיבות: מלוה לעני בשעת דוחק¹⁰³.

מד. מה שנהגו להתענות חתן וכלה¹⁰⁴ עד אחר הברכה¹⁰⁵, לפי שהנושא אשה מוחלין לו

לשבעות (אומ"ד, עמ' 490 טו"ב): "לא תנאף, מרובע [יש בו ארבע אותיות]. לומר לך, 'לא תנאף' לא ביד ולא ברגל ולא בעין ולא בלב". ומשתיקתו אתה שומע שאינו כולל פה עמהם. ואולי הסיק זאת המלקט משבועות מז ע"ב: "אזהרה לעוקב אחר נואף מנין? תלמוד לומר: 'לא תנאף' – לא תנאף". ופירש ר"י מיגאש: "מנין [אזהרה] למסייע את הנואף באותו נואף, ומשלים לו ניאופו? [דכתיב] 'לא תנאף', קרי ביה 'לא תנאף'. והיינו טעמא דקרי ליה 'עוקב', לפי שכל עושה מעשה באחרונה שהוא גומר בו את הדבר הנקרא 'עוקב', מלשון 'עקב' שהוא באחרית הרגל". ולביאורו, גם המוציא דברי נבלה מפיו מביא את השומעים לכלל ניאוף, והרי הוא בכלל 'עוקב אחר הנואף' שאזהרתו מ'לא תנאף' – 'לא תנאף'.

הפסוק: "ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך".

96 חתן על כלה = 613. גימטריא זו מצויה ברמזים וליקוטים ישנים, ר"ע פ, ולעיל, אות ב. וראה שם, הערה 3, מקורות נוספים.

97 ראה ספר המנהיג, הלכות אירוסין ונישואין, עמ' תקלט: "וזה שנהגו בצרפת ובפרובינציא, שכל החתנים מתעטפים בציצית בהכנסת החופה, יש לי סמך במדרש". וכך בספר ראבי"ה, תשובות וביאורי סוגיות, סו"ס אלף קנב. כיוצא בזה במקורות נוספים, ראה: הרב ב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ג, בני-ברק תשסב, עמ' 418 ואילך, וש"נ.

98 ציצית = 600 + 8 חוטים + 5 קשרים = 613. גימטריא זו הובאה כבר במקורות מדרשיים מאוחרים, ראה מדרש אגדה, במדבר טו לט: "וזכרתם את כל מצות ה', לפי ששקולה מצוות ציצית כנגד כל המצוות, שכן עולה חשבון האותיות 'ציצית' – ת"ר, ועוד חשוב שמונה חוטין וחמשה קשרים – הרי שלשה עשרה, נמצא הכל תרי"ג, כנגד מצוות". וכעין זה בבמדבר"ר, יח כא; תנחומא, קרח, יב. אמנם אין הגימטריא ככתיב המסורה: ציצת, חסר יו"ד אחת, וכבר דנו בכך הראשונים. ראה: ספר גימטריאות, א, מבוא, עמ' 41-40, ובהערה 140, וש"נ.

100 מבוסס על מבחר הפנינים, שער מג (שער המצוות), אות כ: "בני, אין עושר כבריאות". וראה פירוש רבינו אפרים, משפטים, עמ' רנט: "עין, שן, יד, רגל, ארבע ראשי אברים הנרמזים כאן, ראשי תיבות עשיר. רומז למה שכתב בספר מבחר הפנינים: 'אין עושר כבריאות'. ומי שבריא בארבע אברים אלו – הוא עשיר". וכעין זה במרכבת המשנה לר' יוסף אלאשקר, אבות פ"ד מ"א, עיי"ש.

101 הריון = 271. ראה רור"ר (מהדורת לרנר), ד ו ד (ב): "ויתן ה' לה הריון, ותלד בן. הריון בגימטריא רע"א ימים שהולד דר במעי אמו". וכך ברות זוטא, ד יג; נדה לח רע"ב; במדבר"ר, יח כא. ראה עוד בספר גימטריאות, א, אות רצו, עמ' שיז: "הריון ימים האשה הרה, וכתוב: ויתן ה' לה הריון, ותלד בן".

102 פיסקה זו ניטלה ככל-הנראה מספר קושיות, אות כ, עמ' יג: "תקשי לך, מניין שכל אשה שיש הרונה רע"א ימים, לא יותר ולא פחות? תירץ, לפי שהריון בגימטריא רע"א ימים, שנאמר: 'ויתן ה' לה הריון'. לפיכך, כל אשה יש לה הריון עיבורים, לא פחות ולא יותר".

103 ראה יבמות סג רע"א: "...והמלוה לעני בשעת דחק, עליו הכתוב אומר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני".

104 לדעת הרבה ראשונים רק החתן מתענה. ראה: אנציקלופדיה תלמודית, כרך יח, ערך 'חתן וכלה', עמ' שכ-שכא, ובהערות. אמנם יש סוברים שגם הכלה מתענה. ראה פירושי רבי אפרים ב"ר יעקב מבוא לפיוטים,

עונותיו¹⁰⁶, הרי יום כפרה, ועל כן מתעניין¹⁰⁷.

מזה. "מקרא קודש יהיה לכם" (שמות יב טז ועוד), בגימטריא במאכל ויין טוב ובכסות נקיים¹⁰⁸.

מו. "בראשית" (בראשית א א), ראשי תיבות: בקול רם אברך שם [י'] תמיד¹⁰⁹.

מז. "אך בשר בשדה"¹¹⁰. אך ימים שבין י"ז בתמוז לט' באב¹¹¹ – אין לאכול בשר¹¹², כי 'אך'

כת"י פרמא 655 [ומשם בספר קושיות, אות רכ, עמ' קעג]: "נהגו החתן והכלה וקרוביהן להתענות ביום החופה" [בספר קושיות נשמט תיבת 'וקרוביהן']; מעשה רוקח, הלכות קידושין, סי' קע: "למה מתענין החתן והכלה עד חצות..."; מנהגים דבי מהר"ם, עמ' 82: "ונוהגים, שביום הברכה לא יאכלו חתן וכלה עד לאחר הברכה"; שו"ת מהר"ם מינץ, סי' קט, עמ' תקמ: "ונהגו החתן והכלה להתענות ביום הנישואין, עד אחר הברכה"; מנהגים דק"ק וורמיישא, ב, מהדורת רב"ש המבורגר, ירושלים תשמח, עמ' כח: "מנהג שהחתן והכלה... מתענין ביום החופה"; שו"ע, אהע"ז, סי' סא, סעיף א, בהגה.

105 כך בספר רוקח, סי' שנג, ס"ע רלט: "מה שמתענין החתנים עד לאחר הברכה..."; מנהגים דבי מהר"ם, עמ' 82: "ונוהגים, שביום הברכה לא יאכלו חתן וכלה עד לאחר הברכה"; שו"ת מהר"ם מינץ, שם (לעיל, הערה קודמת): "ונהגו החתן והכלה להתענות ביום הנישואין, עד אחר הברכה". וכך משמע מספר תשב"ץ, ר"ס א, עיי"ש היטב; תרומת הדשן, סי' קנו; שו"ת מהר"י מברונא, סי' צג. וראה גם ספר קושיות, אות שמ, עמ' רמו: "מה שנהגו החתנים שלא לאכול עד אחר ברכות אירוסין ונישואין" [ולא כמתואר במעשה רוקח, הלכות קידושין, סי' קע: "למה מתענין החתן והכלה עד חצות..."]. ולפינו סתירה בין ספר רוקח לבין מעשה רוקח שיצאו שניהם מידי רבינו אלעזר מוורמייזא!].

106 ירושלמי, ביכורים פ"ג ה"ג: "תני: חכם, חתן, נשיא, גדולה – מכפרת... חתן, 'יולך עשו אל ישמעאל, ויקח את מחלת בת ישמעאל' (בראשית כח ט), וכי 'מחלת' שמה? והלא 'בשמת' שמה! אלא שנמחלו לו כל עונותיו".

107 כך בשו"ת מהר"ם מינץ, שם: "ונהגו החתן והכלה להתענות ביום הנישואין עד אחר הברכה, יש אומרים הטעם, דהוא יום סליחה, ידידע שנמחלו עונותיהם, יום כפור דידהו". וכעין זה בשו"ת מהר"י מברונא, סי' צג: "הטעם שהחתן מתענה... דאמרינן (ירושלמי, שם): המתעלה – עונותיו נמחלין. וכיון דעולה לגדולה, אולי יגרום החטא ויתבטל, ומקבל עליה תשובה וצער אצלמא עד דסיים חופתו, והדר אכיל". אך ראה ספר קושיות, אות שמ, עמ' רמו, מה שהקשה על טעם זה. טעמים אחרים למנהג תענית החתן ביום חופתו, ראה: ספר קושיות, אות רה, עמ' קסב; אות רכ, עמ' קעג, ובהערות שם.

108 אין הגימטריא מכוונת: כי 'מקרא קודש יהיה לכם' = 871; 'במאכל ויין טוב ובכסות נקיים' = 890. והוא ע"פ מכילתא, פרשת בא, מסכתא דפסחא, ר"פ ט: "ביום הראשון מקרא קודש... ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה...". וכך במכילתא דרשב"י, שמות יב טז; תו"כ, פרשת אמור, פרשה יב, ד; ספרי, במדבר, פיסקא קמז. אלא שבכל מקורות אלו ליתא עניין היין בפירוש, ונזכר רק 'משתה'. והמלקט פירש כנראה את המושג 'משתה' לפי פסחים קט ע"א: "חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל, שנאמר (דברים טז יד): 'ושמחת בחגך', במה משמחם? ביין". וכעין זה במדרש תנאים, דברים טז יד.

109 ל"מ מקור לרמז זה. חובת אמירת ברכה בקול רם נזכרת רבות בפוסקים, ראה, לדוגמא, ספר חסידים, סי' תתכ: "כשיברך להקב"ה, צריך לברכו בקול רם, כי בקול רם כל הקרבים מתנועעים ונמשכים אחר הקול"; שם, סי' רנד: "האומר בלחש ברכת התורה וברכות, גוזל את המצוות... לכך יאמר הקהל בקול רם... כשקורין בתורה, אותו המברך על התורה, חוטא אם מברך בלחש...".

110 הוא צירוף של שני פסוקים; בראשית ט ד: "אך בשר בנפש"; שמות כב ל: "ובשר בשדה, טרפה לא תאכלו".

111 זהו מספר הימים מ"ז תמוז עד ט' אב. ראה איכ"ר, פתיחתא כג: "שקד זה, משעה שהוא מצוין עד שעה שהוא גומר, כ"א יום; כך מ"ז בתמוז עד ט' באב, כ"א יום". וכך בקה"ר, יב א [ז]; זוהר חדש, ב, שיה"ש, דף ב ע"ב; שם, איכה, דף נו ע"ב.

112 ראה מחזור ויטרי, סי' רגז: "ורוב הגאונים שבלותיר נהגו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין משנכנס אב עד

הוא מיעוט. "אך בשר" ראשי תיבות אב. וגם כתיב (איוב יד כב): "אך בשרו עליו יכאב".
 מח. "ישראל ויקחו לי" (שמות כה ב)¹¹³, סופי תיבות לוי¹¹⁴.
 מט. "הוליד" (בראשית כה יט)¹¹⁵ בגימטריא דומה¹¹⁶.
 נ. "עשו" (בראשית כה כה)¹¹⁷ בגימטריא שלום. ואלמלא לא קראו כך, אין כל בריה יכולה לעמוד
 לפניו¹¹⁸.
 נא. "לא תחרוש שור וחמור" (דברים כב י)¹¹⁹, לפי שהשור מעלה [גרה] תמיד ואוכל, וחמור אינו
 מעלה גרה, נמצא שזה אוכל וזה מתאווה, וזהו צער בעלי חיים¹²⁰.
 דבר אחר: לפי שהשור מלך בבהמות¹²¹ ובכסא הכבוד דמותו¹²², והחמור בהמה בזויה¹²³, ואין

ט' באב... דיש שמקדימין מ"ז בתמוז עד ט' באב, לנהוג כן". וראה ליקוטי הפרדס מרש"י, דף לא ע"ב:
 "ואמר לי רבינו סעדיה: שלושה שבועות שמי"ז בתמוז עד ט' באב, הן רמזים בדניאל שהתענה ג' שבועות,
 וצריך להתענות מבשר". וראה עוד: ליקוטי הפרדס מרש"י, דף לג ע"ב; ספר רוקח, סי' שיא; שבלי הלקט,
 סי' רסו; מנהגים ישנים מדורא, עמ' 158; הגהות מיימוניות, הלכות תעניות, פ"ה ה"ג, אות ב; טור, או"ח, סי'
 תקנא, ועוד הרבה. אך ל"מ שהסמיכו את המנהג על הפסוקים שהובאו כאן ובסמוך.
 113 הפסוק: "דבר אל בני ישראל, ויקחו לי תרומה, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי".
 114 כעין זה בספר גימטריאות, ב, פרשת תרומה, אות א, עמ' תקד: "דבר אל בני ישראל ויקחו לי, ראשי תיבות
 לוי". שם רומז בראשי תיבות ולא בסופי תיבות כלפנינו. וכנראה רמזים לדברי פירוש רוקח לתורה, תרומה,
 עמ' קלד: "אף-על-פי שלא היו הלויים נותנים, היו מותרין, ולתרום את של ישראל – ישראל ויקחו לי,
 התחלתן להפך: לוי". אמנם לא הבנתי כוונתם. ראה שם בהערות ובמדרש אגדה, שמות ל יב.
 115 הפסוק: "ואלה תולדות יצחק בן אברהם, אברהם הוליד את יצחק".
 116 הוליד = 55 = דומה. והוא ע"פ תנ"כ, וישלח, כה: "יצחק - פרצוף פניו דומה לאביו, שנאמר: 'ואלה
 תולדות יצחק בן אברהם, אברהם הוליד את יצחק', מהו 'אברהם הוליד את יצחק'? שהיה פרצוף פניו דומה
 לאביו". וכך בתנחומא, תולדות, א; שם, פקודי, יא, ובעוד מדרשות. גימטריא זו הובאה גם בספר גימטריאות,
 ב, פרשת תולדות, אות ח, עמ' תיח; פירוש התורה לר' יהודה החסיד, בראשית כה יט, מהדורת לנגה, עמ' 37;
 פירוש הרוקח לתורה, תולדות, עמ' קצט; דעת זקנים ובעה"ט, בראשית שם.
 117 הפסוק: "ויצא הראשון אדמוני, כולו כאדרת שֹׁעַר, ויקראו שמו עשו".
 118 עשו = 376 = שלום. וכך במסכת כלה רבתי, פ"ג ה"א: "תנא: 'שלום' נתלן בשע"ו אותיות, ושע"ו
 באותיותיו, מלמד שכל הרודף שלום, אין תפילתו חוזרת ריקם. אלא מעתה דכתיב הכי 'עשו', הכי נמי שלום
 הוא! ?! התם נמי אמרינן, ומה בשעה שכתוב בשמו 'שלום', הוא מרעיש המדינות, מפני 'ועל חרבך תחיה'
 (בראשית כז מ), אם אינו מצוי – על אחת כמה וכמה!". גימטריא זו נדרשה לעניין אחר בסודי חומש ושאר,
 ענין ברכת כהנים, אות יא: "שלום" (במדבר ו כו), בגימטריא עשו. כלומר, יעשה לך שלום מעשו הרשע".
 וכך בפירוש רבינו אפרים, נשא ('מכתיבה אשכנזית'), עמ' סז: "שלום", בגימטריא עשו, להגן מן עשו".
 וכעין זה בפירוש הרוקח לתורה, נשא, ס"ע כב; בעה"ט, במדבר ו כו. והשווה: סידור הרוקח, עמ' צא.
 119 בפסוק: "לא תחרוש בשר ובחמור יחדיו".
 120 טעם זה מובא במדרש אגדה, דברים כב י; פירוש חזקוני, דעת זקנים, הדר זקנים ופענח רזא, דברים שם; מושב
 זקנים, דברים שם, עמ' תקז (בשם 'אני שמואל בן דוד אבן-שהם אומר... כך קבלתי'); רבינו יעקב דילישקאש,
 אמרי נועם, דברים שם, ירושלים תשל, עמ' קצב; ספר קושיות, אות סב, עמ' מז (בשם 'רבינו יהודה', הוא ר'
 יהודה החסיד, ראה שם, הערה 311); ריט"ל מילהיון, ספר הנצחון, מהדורת א' תלמג', ירושלים תשמד, עמ' 58.
 121 חגיגה יג ע"ב.

הזיווג נאה¹²⁴. דבר אחר: לפי שרחמיו על כל מעשיו של הקב"ה¹²⁵, ואין כח החמור ככח השור¹²⁶.
נב. תימא, למה אנו נוהגים לומר "סלח לנו" קודם 'סליחות'?¹²⁷ ויש לומר, לפי שיש סלח
קללות בתורה¹²⁸; "סלח" הוא המניין.

נג. סמך שהעולם עושים קשר שלא ישכח דבר¹²⁹, שנאמר (דברים ו ח): "וקשרתם לאות"¹³⁰.
נד. מילה, ראשי תיבות: משתה יעשה לכל הקהל¹³¹. דבר אחר: מלאך יבא לראות הברית¹³².
דבר אחר: "מעשה ידי להתפאר, הקטון" (ישעיה סא-כב)¹³³. דבר אחר: "מדוע לא יבער הסנה"

122 ראה יחזקאל א י: "ודמות פניהם פני אדם, ופני אלה אלה ה'מין לארבעתם, ופני שור מהשמואל לארבעתם...".
123 השווה פירוש רבינו בחיי, בראשית ב יט: "וכן בשם החמור הכיר [אדם הראשון] בחכמתו שהוא פתי וסכל
וכבד מכל הבהמות ונמשך אחר התאוות, ועל כן קרא שמו 'חמור', מלשון 'חומר'". ומשם, בקיצור נמרץ,
בתולדות יצחק, בראשית שם.

124 כך בחזקוני שם: "לפי שהשור מלך בבהמות ועל דמותו כסא הכבוד, והחמור בהמה בזויה, אין הזיווג נאה".
125 סרס הכתוב ופרשהו: לפי שרחמיו של הקב"ה על כל מעשיו. ראה תהלים קמה ט: "ורחמיו על כל מעשיו".
126 כך באבן עזרא, דברים שם: "והשם חמל על כל מעשיו, כי אין כח החמור ככח השור". ומשם לחזקוני ורבינו בחיי,
דברים שם, עיי' בהם. טעם נוסף לאיסור כלאי בהמה, ראה בספר קושיות, אות סב, עמ' מז, ליד הערה 310 ובה.
127 במקורם היו אומרים את פזמוני ה'סליחות' של תעניות הגשמים בתוך ברכת סלח בחזרת התפילה, ולכן
נקראו 'סליחות'. ושואל המחבר: מדוע אומרים את הסליחות בסיום הברכה? שהרי יוצא שכל הברכה, פרט
לחתימתה, נאמרה קודם הסליחות. ראה מחזור ויטרי, א, סי' רעא, עמ' 233 [ומשם בסידור רש"י, סי' תקמט]:
"ולומר סליחות כך ראוי: כשמגיע שליח ציבור ליחנן המרבה לסלוח, אינו חותם, אלא מתחיל
בסליחות...". ומקורו מסדר רב עמרם גאון, סדר התענית. ועי' שם, ריש סדר תשעה באב.

128 סלח = 98. והוא סך הקללות שבתוכה שנייה, שבפרשת כי תבוא (דברים כח טו-סח). ראה איכ"ר, א לו: "סילוקן
של צדיקים קשה לפני הקב"ה יותר ממאה תוכחות חסר שתיים שבמשנה תורה". וכך במסכת סופרים, פ"ב הי"א;
איכ"ר, ג א; שם, ג ד; פסיקתא דר"כ, יז ד, ס"ע 285; תנ"כ, נצבים, ב; מדרש תדשא, פרק יא (אומ"ד, עמ'
480 רט"ו ב); מדרש אגדה, במדבר כח כו. וראה גם: ספר גימטריאות, א, אות פג, עמ' פד, הערה 25.
129 השווה בר"ר, פח ז: "ולא זכר שר המשקים [את יוסף, וישכנהו], כל היום היה מתנה תנאים, ומלאך בא
והופכן; וקושר קשרים, ומלאך בא ומתירן...".

130 הפסוק: "וקשרתם לאות על ידך, והיו לטוטפות בין עיניך". ולגוף הענין, השווה סידור הרוקח, עמ' רפז:
"לאות, כאדם שנותן אות על זרועו לזכור מצות המלך, כן צוה המלך הגדול לעם קרובו לקשור". והשווה:
דרשות מהר"ח אור זרוע, פרשת שלח, סי' כד.

131 כך בספר המנהגים (טירנא), מנהגי חודש טבת, הגהות מנהגים, אות מ. ובשינוי קל במטה משה, חלק שביעי,
ס"פ שלישי, עמ' שפ ט"ב. על חובת עשיית סעודה לברית מילה, ראה פרקי דר"א, פרק כח: "חייב אדם
לעשות שמחה ומשתה באותו היום שזכה להמול את בנו, כאברהם שמל את בנו; תנחומא, תצוה, א: "שאין
חביב לפני האדם יותר מבנו, והוא מל אותו... ומקבל עליו בשמחה... ולא עוד אלא שהוא מוציא הוצאות, ועושה
אותו היום של שמחה, מה שלא נצטווה". וראה עוד: שבת קל ע"א; תנחומא, חיי שרה, ז; מדרש תהלים, קיב ב.

132 ל"מ מקור נוסף לרמז זה. דומה לו נזכר בספר המנהגים (טירנא), שם: "מילה, ראשי תיבות... מלאך יושב
לפני הארון". ושניהם כוונתם לאלהיו הנביא הנקרא 'מלאך הברית' (ראה: מלאכי ג א; פרקי דר"א, ס"פ כח),
הנוכח בברית המילה. ראה פרקי דר"א, ס"פ כח: [נאמר הקב"ה לאלהיו]: חייך, שאין עושין ברית מילה עד
שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו חכמים לעשות כסא אחד מכובד למלאך הברית, שנקרא אליהו ז"ל מלאך
הברית, שנאמר: 'ומלאך הברית אשר אתם חפצים'".

133 הענין: "ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ, נצר מטעי, מעשה ידי להתפאר. הקטן יהיה לאִלָּף, והצעיר

(שמות ג ג) ¹³⁴, רמז שאש של גהנם, בבני מולים אין שולט ¹³⁵, "והסנה איננו אֶפֶל" (שם, פסוק ב), בגימטריא [זהו] גיהנם ¹³⁶.

"מהרי שֶׁלש סאים קמח, [לוֹשֵׁי] ועשי עוגות" (בראשית יח ו), מכאן שנותנים עוגות לנערים ביום המילה ¹³⁷.

נה. כוונה על המאמר (עירובין סה ס"א): כל בית שאין שופכין ¹³⁸ בו יין כמים, אין בו סימן ברכה וכו' ¹³⁹. רוצה לומר, התורה נמשלה למים וליין ¹⁴⁰. כלומר, התורה בפשוטה – נמשלה למים, ותעלומה ¹⁴¹ – נמשלה ליין, שבגימטריא סוד, על דרך: נכנס יין יוצא סוד ¹⁴². כלומר, [מין] שלמד

לגוי עצום...". ובא לרמז, שכל הנימול יש לו חלק לעולם הבא. ראה ספר קושיות, אות רטז, עמ' קעא: "וכל הנימול, אפילו אין בידו תורה ומעשים טובים, יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעיה ס כא): 'וְעֶמְךָ כֻּלָּם צַדִּיקִים, לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ. נִצָּר מִטְּעִי, מַעֲשֵׂה יָדִי לֹהֶתפָּאֵר, רִמּוֹז בּוֹ מִלֵּלָה". וכך, בשינויים, במנורת המאור (אלנקאווה), פרק ו [המצוות], ס"ע 473.

לכך שכל הנימול זוכה לעולם הבא, ראה סנהדרין קי ס"ב: "קטן מאימתי בא לעולם הבא? ...משעה שנימול"; מדרש חופת אליהו, שער השלושה, אות ח (אומ"ד, עמ' 165 טו"ב): "באותה שעה אמר הקב"ה לאברהם: איהו אבר יתר באדם שהעולם יבנה ממנו, אותו אני מצוה שתמול, כדי שיזכר בנין אחרין לחיי עולם הבא". והשווה תנ"כ, לך לך, כז: "לעולם הבא הקב"ה מציל את ישראל מגיהנם בזכות המילה". וכע"ז בתנ"כ, חיי שרה, ו, ועוד הרבה. אמנם ל"מ שהפסוק 'מעשה ידי להתפאר' נדרש לענין זה. והשווה משנה, סנהדרין פ"י מ"א: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר: 'ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ, נצר מטעי, מעשה ידי להתפאר'".

¹³⁴ הפסוק: "ויאמר משה: אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה, מדוע לא יבער הסנה". [בכתה"י בטעות: 'יבער לא'. כנראה כדי שראשי-התיבות יעלו כסדרן. ותקנתי לפי הפסוק].

¹³⁵ ראה תנא"ז, נספחים, ר"ע 46: "וכיון שנולד אברהם ועסק במצות מילה, נשבע לו הקב"ה שבזכות המילה הוא מציל את ישראל מדינה של גיהנם, שנאמר: 'גם את בדם בריתך שלחתי אסירך מבור אין מים בו'...". כיוצא בזה בתנחומא, חיי שרה, ד; שם, ראה, יג; מדרש משלי, לא כא; מדרש ילמדנו, ילקוט תלמוד תורה, בראשית, אות עו; יל"ש, משלי, רמז תתקסד, ועוד הרבה.

¹³⁶ והסנה = 126 = זהו גיהנם (הנוסף בסוגריים מוכרח, כדי לכוון בגימטריא). ראה בפירוש רבינו אפרים, שמות ('מכתיבה אשכנזית'), עמ' קפב: "מדוע לא יבער הסנה", ראשי תיבות מילה, רמז, מי שנימול לא יבער בגיהנם. וזה שאמר הכתוב: 'לכו באור אשכם וגו', 'הביטו אל אברהם וגו', לומר שאברהם יושב על פתח גהנם ואינו מניח הנימולים ליכנס שם". וכך, יותר בקיצור, בפירוש רבינו אפרים, שמות, עמ' קעה. אמנם ל"מ שהפסוק נדרש לענין זה, ובזוהר, ח"ב, כא ע"ב, נדרש הפסוק, לענין אחר, על אש הגיהנם.

¹³⁷ למרות שפסוק זה מספר על היום השלישי למילת אברהם (ראה: אבדר"נ, נו"ב, פרק יד; בבא מציעא פו ע"ב; פרקי דר"א, פרק כח), נטלו המלקט כהוכחה 'שנותנים עוגות לנערים ביום המילה', שמכלל רמז לא יצא. אך עדיין ל"מ מקור המציין מנהג זה. ולענין סעודת המילה, ראה לעיל, בראש הפסקה ובהערה שם.

¹³⁸ בגמ' ובמקורות האחרים (ראה הערה הבאה): "שאיין נשפך". ולכאורה קיים הברל גדול ביניהם.

¹³⁹ הלשון בעירובין שם: "כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמים – אינו בכלל ברכה, שנאמר (שמות כג כה): 'ויברך את לחמך ואת מימך', מה לחם שניקח בכסף מעשר, אף מים שניקח בכסף מעשר; ומאי ניהו? יין, וקא קרי ליה 'מים'". ומשם למדרש אגדה, שמות כג כה; מדרש לקח טוב, שמות שם; יל"ש, נח, רמז ס.

¹⁴⁰ ראה תענית ז ס"א: "נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו: במים, וביין, ובחלב...".

¹⁴¹ סודות התורה.

¹⁴² יין = 70 = סוד. ראה עירובין סה ס"א: "כל המתיישב ביינו, יש בו דעת שבעים זקנים; יין ניתן בשבעים

סתרי תורה שנמשלה לייך כמו פשוטי התורה שנמשלה למים, שאז שפך יין כמים, רצה לומר, סתריה עם פשוטיה, אז בודאי יש בו סימן ברכה.

נו. "ברוך הבא" אומרים בברית¹⁴³. רצה לומר, "ברוך הנימול לשמונה"¹⁴⁴, כי "הבא" בגימטריא שמונה¹⁴⁵.

נז. "גם במנוחתו לא יִשְׁכְּנו ערילים"¹⁴⁶, מכאן למדנו שהמילה דוחה את השבת¹⁴⁷.

נח. גדילת ציצית בעשייתן, הם: ז', ט', י"א, י"ג¹⁴⁸. והם עולים כשם טל¹⁴⁹.

נט. "ונתתי עשב בשדך לבהמתך, ואכלת ושבעת" (דברים יא טו). מכאן אתה לומד, שאסור לאדם שיטעם קודם בהמתו, שהרי כתיב: "ונתתי עשב בשדך לבהמתך", ואחר כך כתיב: "ואכלת"¹⁵⁰.

ס. למה מחליפין הכוסות לחתנים?¹⁵¹ תירץ, לפי שאין אומרים ב' קדושות על כוס אחד¹⁵².

אותיות, וסוד ניתן בשבעים אותיות – נכנס יין יצא סוד". מאמר זה סמוך לפני המאמר "כל בית שאין יין נשפך בו..." המתפרש כאן, וכנראה הבין הכותב שיש לפרשו על-פי המאמר הסמוך לו מלפניו, וכדברי שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' שיד: "ומחכמת מחברי התלמוד להודיע ענינים גדולים דרך שתירה מתוך סדורן לבד...".

143 המקור הראשון למנהג זה (ללא נתינת טעם!) הוא מחזור ויטרי, ב, סי' תקה, עמ' 626: "ועומדין הציבור מפניו כשנכנס הילד, ואומרים: 'ברוך הבא'. והמכניסו אומר: 'בשם השם'". למקורות נוספים, ראה הערות הבאות.

144 ראה ספר המנהיג, הלכות מילה, עמ' תקפג: "כשמכניסין את הילד לבית המילה, אומר המוהל בקול רם: 'ברוך הבא'. והעם עונים: 'בשם השם, ברוך הנימול לשמונה'". וכך בשבלי הלקט, הלכות מילה, ר"ס ח.

145 הבא = 8. וכך באבודרהם, ענין מילה וברכותיה, ס"ע שנב: "ונהגו, כשמכניסין הילד למקום הוועד למולו אומר המוהל בקול רם: 'ברוך הבא', והעם עונים: 'בשם השם'. והטעם, 'ברוך הנימול לשמונה ימים' כמנין 'הבא'". וכך בפירוש בעלי התוספות, במדבר כג י; דעת זקנים, בראשית כא ד; ספר קושיות, אות קמו, עמ' קיב; ספר המנהגים (טירנא), חודש טבת, הגהות המנהגים, אות מ, עמ' קנ.

146 מתוך הברכה האמצעית של תפילת שחרית של שבת.

147 עי' שבת קלב ע"א. אך לא הבנתי כוונתו, כיצד הוא מוכיח זאת מנוסח התפילה.

148 מספר הכריכות שבין קשר לקשר: שבע, תשע, אחת-עשרה ושלוש-עשרה. על השיטות השונות במספר הכריכות, ראה: בית יוסף, או"ח, סי' יא, אות יד (א).

149 ז ט יא יג = 40. והפרש של 1 אינו מעכב בגימטריא, ראה: ספר גימטריאות, א, אות ד, עמ' ד, ובהערה 25. אמנם לא ידוע לי על 'שם' טל. וכנראה כוונת המלקט לשם כויו (שאותיותיו שניות לשם 'יהוה'; ראה: ספר קושיות, אות שסא, עמ' רנה, ובהערות), שהוא בגימטריא טל. ראה להלן, אות צו, ובהערה 228.

בבית יוסף, שם, מביא טעם שונה מעט למנין הכריכות: "ואני ראיתי, שנוהגים לכרוך באויר ראשון שבע כריכות, ובשני תשע, ובשלישי אחת-עשרה, וברביעי שלש-עשרה; שעולים כל הכריכות ארבעים, כמנין 'יהוה' אחד' שעולה ל"ט, ועם השם עולה ארבעים". והשווה: מטה משה, עמוד העבודה, חלק ראשון, אות יב, עמ' מט טו"א.

150 כל הענין בברכות מר ע"א: "אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו...".

151 כל הענין, כמעט מילה במילה, בספר קושיות, אות טו, ס"ע ט. וכנראה משם נטלו המלקט. בזמנם כבר נהגו לעשות את הקידושין והנישואין באותו מעמד והביאו שתי כוסות יין, אחת לברכת אירוסין ושניה לנישואין, כנהוג היום. והוקשה לו, מדוע אין מברכים את כל הברכות על כוס אחת אלא 'מחליפין הכוסות'? תקנת אמירת ברכות אירוסין ונישואין על כוס אינו אלא, ככל הנראה, מזמן הגאונים. ראה: ספר קושיות, שם, הערה 56.

152 ראה מסכת סופרים, פי"ט ה"ח: "וגמר [המברך בסעודת החודש] על הכוס ברכת הזימון, אותו הכוס נותנו לאשתו... ומביאין לו כוס אחר, ומברך 'בורא פרי הגפן', ואחריו, 'אשר בעגולה גידל דורשים'. וכן אתה אומר בברכת חתנים ובברכת אבלים, לפי שאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד". וראה מחזור ויטרי, ב,

סא. תימה, ממה אתה יודע¹⁵³ שהיה משה רבינו עליו השלום יודע כל אותן ארבעים יום וארבעים לילה¹⁵⁴, אימתי יום ואימתי לילה?¹⁵⁵ ותירץ, לא היה יודע להבין בין יום ובין לילה, אלא כשהקב"ה למד מקרא – היה יודע שהוא יום; וכשילמד משנה – היה יודע שהוא לילה. ואם תאמר, ממה אתה יודע שהקב"ה אמר בלילה משנה וביום מקרא? ויש לומר, לפי שנאמר (שה"ש ה י'): "דודי צח ואדום", כשהוא עוסק במקרא – פניו צחות, וכשהוא עוסק במשנה – פניו מאדימות.

דבר אחר: כש[מ]קלסין להקב"ה המלאכים ב"קדוש" (ישעיה ו ג) – יודע שהיה יום; וכשמקלסין ב"ברוך" (יחזקאל ג יב) – יודע שהוא לילה. **דבר אחר:** כשהיה רואה גלגל חמה כורע להקב"ה – יודע שהיה יום; וכשהלבנה והכוכבים כורעים – אז יודע שהוא לילה¹⁵⁶.

סב. כל הלומד גמרא, משמרין אותו ד' מלאכים: גבריאל, מיכאל, רפאל, אוריאל – ראשי תיבות גמרא¹⁵⁷.

סי' תסט, עמ' 588 [ומשם בספר האורה, ב, סי' יא]: "ושאלו לרבי, במקום שעושין אירוסין ונישואין יחד, מהו לברך ברכת אירוסין וברכת נישואין יחד. והשיב רבי, כי הרוצה לעשות כן, אומרים לו: שתי מה שנשאר בכוס. וימזוג כוס שני לברכת נישואין, לפי שאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד, דאין עושין מצות חבילות חבילות". אמנם ממקור זה משמע, שלא היו שתי כוסות כזכר כאן, אלא היו מוזגין כוס אחת פעמיים. כמנהג הנזכר כאן וטעמו, הובא במחזור ויטרי, ב, סי' תע, ר"ע 589; ספר האורה, ב, ר"ס י; ספר הישר, חלק התשובות, סי' מה, אות ה; שם, חלק התשובות, סי' מח, אות ח; ספר המנהיג, הלכות אירוסין ונישואין, עמ' תקמב; ספר קושיות, שם, עמ' י, והערה 57.

153 בכתה"י (וכן בכל העניין), נכתבה מילה זו בתוספת יו"ד: יודיע. כנראה מחמת הגיית הסופר.

154 שהיה בשמים, כדכתיב בשמות לד כח: "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה".

155 שהרי אין לילה לפני הקב"ה. ראה דניאל ב כב: "ויהאורא עמיה שרא". וכיצד חישוב את הארבעים יום ולילה. ומתוך, שהיו לו סימנים אחרים לדעת זאת, כמבואר.

156 במדרש תהלים, יט ז, להפך: "כשהיה רואה גלגל חמה בא וכוורע – היה יודע שהוא לילה; וכשהיה רואה הכוכבים והלבנה והמזלות באים ומשתחווים לפני הקב"ה – היה יודע שהוא יום".

כל פיסקה זו, כמעט מילה במילה, מצויה בספר קושיות, אות לו, עמ' כ-כא (וראה בסמוך). וכנראה משם ניטלה. מקורו של הרעיון הוא ממדרש תהלים, יט ז, בשינויים קלים (פרט לעניין אחד).

בספר קושיות, שם, נוספו שני סימנים לידיעת היום והלילה: "דבר אחר, כשהיה רואה שהמלאכים שוחקים המן היטב להוריד לצדיקים – היה יודע שהיה יום; וכשירד – היה לילה, שנאמר (במדבר יא ט): 'וברדת הטל לילה'. דבר אחר, כשהיה רואה שקרית שמע קודם לתפילה – היה יודע שהיה יום; וכשהיה התפילה קודמת לקרית שמע – היה יודע שהיה לילה". גם שני סימנים חדשים אלו מקורם ממדרש תהלים, שם.

157 רמז זה, בהרחבת יתר, כותב ר' חיים מפרידברג (נפטר בשנת שמח), בספרו 'אגרת הטיוול', חלק הרמז, אות ג, ווארשא תרעג, דף ה ע"ב: "גמרא נוטריקון: גבריאל, מיכאל, רפאל, אוריאל, מגיד שכל מי שעוסק בגמרא הנה מלאכי ה' סביב לו לשמרו מכל רע – מימינו מיכאל, ומשמאלו גבריאל, ומלפניו אוריאל, ומאחוריו רפאל". ונכפל העניין בספרו 'ספר החיים', ספר זכיות, ח"א, פרק ב, 'ירושלים תרצט, עמ' ה. משם נתגלגל הרעיון למחברים אחרים, ראה, לדוגמא: ר"צ יולס, קהלת יעקב, לעמברג תרל, מערכת ג, ערך 'גמרא'; ר' אליהו הכהן מאיזמיר, מדרש תלפיות, ענף 'גמרא', וארשא תרלה, דף קלא סע"א.

אמנם יש שהעתיקו רמז זה בשם 'גמרא'! ראה: ר"ח לייזרון, 'ילקוט שמועות מרבינו הגר"א', ישורון, ד (תשנח), ר"ע תשיד. אך כבר העיר עליו כל חמתו ר"ש שפיגל, 'קונטרס אמר אליהו', ישורון, ו (תשנט),

סג. למה אתה נותן שלום בשמאלך בתחילה ואחר כך בימין? ותירץ, לפי [ש]שמאלך – זה ימין של הקב"ה, וימיןך – זה שמאל של הקב"ה¹⁵⁸.

סד. "כוס ישועות" (תהלים קטז יג)¹⁵⁹, בגימטריא רביעית יין לכוס¹⁶⁰.

סה. אשה חייבת במגילה מן המקרא, שנאמר (אסתר ט כז): "את שני הימים"¹⁶¹, ראשי תיבות אשה.

סו. מצאתי בספר: בשנת ד' אלפים ופ"ג לבריאת העולם, המטיר גופר¹⁶² אדם מן השמים.

סז. תימה, למה נשא יעקב אבינו ב' אחיות? והא כתיב (ויקרא יח יח): "אשה אל אחותה לא תיקח", והוא קיים את התורה כולה טרם שנתנה!¹⁶³ ויש לומר, שהיו שתי אחיות (אחת) מהאב [אחת מאם אחת] ואחת מהאם [השנייה], ולא מן אִם אחת¹⁶⁴.

סח. "שמרו משפט ועשו צדקה" (ישעיה נא א), ראשי תיבות למפרע צום¹⁶⁵.

עמ' תשנו, שנוטריקון זה מצוי כבר ב'אגרת הטיול', ומסתבר ש'דמותו המיוחדת של הגר"א גרמה לכך, כי חידודי תורה ופירושים מיוחדים ויוצאי דופן, שהיו מהלכים בית המדרש אלא שמקורם נשכח מסיבות שונות, נאמרו על שמו באופן אוטומטי" (ר"ש שפיגל, שם, עמ' תשלד).

על עניין המלאכים השומרים אדם הלומד תורה, ראה תנא"ר, פרשה יח: "קרא אדם תורה נביאים וכתובים – מוסרין לו שני מלאכים לשמרו, שנאמר (תהלים צא יב): 'כי מלאכיו יצוה לך' וגו'; קרא אדם תורה נביאים וכתובים, ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים – הקב"ה משמרו בעצמו...". וכך הוא שם, סו"פ כח. 158 יומא נג רע"ב: "המתפלל, צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום... שנותן שלום לימין ואחר כך לשמאל... רבא חזייה לאבבי דיהיב שלמא לימינא ברישא. אמר ליה: מי סברת לימין דידך? לשמאל דידך קא אמינא, דהוי ימינו של הקב"ה". ופירש רש"י: "שהמתפלל רואה עצמו כאילו שכינה למול פניו, שנאמר (תהלים טז ח): 'שויתי ה' לנגדי תמיד'". וכך ברמב"ם, הלכות תפילה, פ"ה ה"י; שו"ע, או"ח, סי' קכג, סעיף א. ענין זה, כלשונו, מצוי בספר קושיות, אות מד, עמ' כז.

159 הפסוק: "כוס ישועות אשא, ובשם ה' אקרא".

160 =87. וכך בספר רוקח, הלכות פסח, ר"ס רפג. ומההקשר שם משמע, שרומז שכל כוס מארבעת הכוסות בליל הסדר (הבאים מחמת הישועה ממצרים) צריך להחזיק רביעית. ראה פסחים קח ע"ב: "ארבעה כוסות הללו, צריך שיהא בהן כדי רביעית".

161 פסוק זה מדבר על קיום כל מצוות הפורים: "קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם... להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם, בכל שנה ושנה". לגבי חיוב נשים במגילה, ראה מגילה ד ע"א.

162 או אולי: נופך. הקריאה לא בטוחה, הכוונה אינה ברורה, וגם לא ידעתי באיזה ספר ראה 'מציתה' זו.

163 ראה: בר"ר, צה ג; מדרש אגדה, במדבר כא יט; בראשית רבתי, וישב, ר"ע 177.

164 ראה פירוש חזקוני, בראשית כט כט: "ואם תאמר, איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן? הרי קיים את כל התורה כולה!... ויש אומרים: לאה ורחל משתי נשים היו, וגר אין בניו מתיחסים אלא אחר האם". וכך בשו"ת רדב"ז, ח"ב, סי' תרצו; ספר מהרי"ל (מנהגים), ליקוטים, אות כב. אולם נראה שהרמב"ן לא הסכים לתירוץ זה, שכותב (חידושי הרמב"ן, יבמות צח ע"א, ד"ה 'דכולי עלמא'): "והרי יעקב נשא שתי אחיות, ואלמלא היו אסורות היו חכמים צריכין לפרש שלא היו אחיות מן האם, ולא פירשו כן בשום מקום...".

עיי"ש. ויש שיישבו קושיא זו באופנים אחרים, ראה: ספר קושיות, אות שפג, עמ' ער-רעא, ובהערות, ושי"נ.

165 לרמז, שביום צום יש לתת צדקה, שהרי פסוק זה הוא מהפסרת תעניות, וראה ברכות ו ע"ב: "אגרא תעניתא – צדקתא". וראה גם: מגילה כז סע"א; סנהדרין לה ע"א; משנת רבי אליעזר, פרשה טו, עמ' 285. וכך נפסק ברמב"ם, הלכות מתנות עניים, פ"ט ה"ד; שו"ע, יו"ד, סי' רנו, סעיף ב.

סט. "וישלחו מלאך להוציאנו ממצרים"¹⁶⁶, ראשי תיבות משה לוי, אהרן הכהן¹⁶⁷.

ע. טעם על שמיטות ויובלות. משום שנאמר (שמות כ ט-י): "שְׁשַׁת יָמִים תַּעֲבֹד [וגו']", ויום השביעי שְׁפָתָהּ וגו'. והכין הקב"ה שישבות ביום השבת, בהמה ואדם שדות וכרמים. והנה, יש בכל שנה ושנה נ"ב שבתות¹⁶⁸, נמצא שבשש שנים – שיי"ב שבתות שגדל בהן תבואות השדה וכרמים, וכנגדן צריכין לשבות "שְׁנַת הַשָּׁבַע, שנת השמיטה" (דברים טו ט), שהוא עולה שיי"ב ימים חוץ מן נ"ב שבתות שהן בשנת השמיטה, לפי שאין שבת באותה שנה מוציא¹⁶⁹. וכשתשים נ"ב על השמיטה שיי"ב, אז עולה שס"ד, כמניין שנת החמה¹⁷⁰.

ואותן נ"ב שבתות שבשנת השמיטה שגידל בהם ספיח, כשתספור "שבע שבתות שנים שבע פעמים" (ויקרא כה ח), אז עלה הז' פעמים נ"ב שבתות שבשנת השמיטה שגידל בהם ספיח, שהן בשבע שני השמיטה, הן עולין למניין שס"ד, שהוא שנה תמימה, וכנגדן צריכין לעשות שנת החמישים – יובל. נמצא, כשישראל מקיימין שמיטות ויובלות – אז יקיימו שבתות כהלכתן¹⁷¹.

רמז אחר נזכר בספר קושיות, אות צא, עמ' עט: "מנלן שנותנין בתענית צדקה? ... משום שנאמר (תהלים פט טו): "צדק ומשפט מכון כסאך", ראשי תיבות צום". וראה שם, הערה 523, למקבילות. 166 כנראה כוונתו לבמדבר כ טז: "ונצַעק אל ה', וישמע קולנו, וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים".

167 ראה ויק"ר, א א: "וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, וגו', וכי מלאך השם היה? והלא משה היה! ולמה קורא אותו מלאך? אלא מכאן שהנביאים נקראים מלאכים". וכך בויק"ר, טז ה; במדבר"ר, טז א; תנ"כ, בא, יז; מדרש תהלים, קג יז. במקורות אלו לא מצאנו שהכתוב נדרש גם על אהרן, אך ראה תנחומא, ויקרא, א: "ברכו ה' מלאכיו (תהלים קג כ), אלו משה ואהרן שנקראו מלאכים, שנאמר: וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים". ול"מ מקור לרמז זה.

168 ראה מדרש תדשא, פק י (אומ"ד, עמ' 479 טו"א): "כנגד ע' ימים טובים שנתן הקב"ה לישראל... ונ"ב שבתות". ובבמדבר"ר, יד יב, נתפרש יותר: "שנים וחמשים שבתות יש בשנת החמה".

169 כוונתו, שהרי בשבתות של שש השנים שלפני שנת השמיטה, צומחות מאליהם תבואות השדה ופירות הכרמים. לכך באים 312 ימי שנת השמיטה (שהם שנה תמימה למעט 52 השבתות של השמיטה עצמה), 'לכפר' על 312 השבתות של שש שנות החולין. ומה "שאין שבת באותה שנה מוציא", כלומר, שאין בכח אותם שבתות של שנת השמיטה לכפר, הוא כפי שמבואר בסמוך, משום שגדל בהם ספיחין.

170 דבריו תמוהים, שהרי בשנת חמה יש 365 יום ושש שעות (ראה רמב"ם, הלכות קידוש החודש, פ"ו ה"ד). ראה, לדוגמא בעלמא: ירושלמי, נזיר פ"א ה"ו; תו"כ, פרשת בהר, פרשה ד, ד; ויק"ר, כא ד; כריתות ו סע"א.

171 כל הרעיון, בשינויים לשוניים, מובא גם אצל ר' משה מת מפרעמישלא (ש-שסו), מטה משה (נדפס לראשונה בקרקוב שנא), דיני שבת וברכותיה, סי' תעג, פפד"מ חפ, דף ס ע"ג-ע"ד.

ר' גרשון ב"ר יצחק אשכנזי (נפטר בשנת תנ"ג), הביא בספרו 'תפארת הגרשוני' (ירושלמי פרשת בחוקתי, פפד"מ תנ"ג, דף סב ע"ב) רק את חלקו הראשון של הענין, שהשמיטה משלימה את נ"ב השבתות שבששת השנים, ללא המשך ענין היובל, ומשם נטלו ר' דוד לידא (שצ-תנז) לספרו 'עיר דוד' (בית החכמה, פרשת בהר, סי' תקפב, אמשטרדם תעט [דפו"ר], דף קג סע"ב: "מה דאיתא בספר 'תפארת הגרשוני' בשם 'מטה משה'..."). לכך נתפרסם לרבים רק חלקו הראשון של הענין! ראה לדוגמא: ר' משה טייטלבוים, ישמח משה, ב, פרשת בהר, ניו-יורק תשכ"ב, דף לו רע"ג; ר' מאיר ליבוש מלבים, פירוש על התורה ('התורה והמצוה'), ויקרא כה ד, ס"ק ז; ר' יוסף פיימער (אב"ד סלוצק), דרשות רבינו יוסף מסלוצק, הספדים, ירושלים תשנה, ס"ע קסא; ר' יצחק חי בוכבזא, לחם לפי הטף, מערכת ש, אות מו ('שמיטה'), גירבה תש, דף קמה ע"א; הרב שמעון הלפרין, מאורה של תורה, פרשת בהר, ירושלים תשז, עמ' מ; ר' מאיר בלומענפעלד, אור עולם, מאמר יום כיפור שחל בשבת, פקט ט, ניו-יורק תשכט, דף מו רע"ג. ואולם, ר' נתן נטע שפירא (שמה-שצג), בעל

עא. "וקשרתם" (דברים ו ח) ¹⁷², ראשי תיבות למפרע: מקום תינוק רופף שם קשר ¹⁷³.

עב. בציצית ד' כנפות, ורמו שזוכרין הקב"ה מושל בד' רוחות עולם ¹⁷⁴.

עג. "אמת ויציב" אומרים ביום ו"אמת ואמונה" אומרים בלילה, מפני שבליילה אנו מוסרין נפשותינו בידו של הקדוש ברוך-הוא, שנאמר: "ובידך אפקיד רוחי, בעת אישון ואעירה" ¹⁷⁵, ואנו מאמינים שיחזיר אותו לנו. וביום [ש]כבר החזיר, אומרים: "אמת ויציב" ¹⁷⁶.

עד. "אתה גיבור לעולם אדני מחיה", ראשי תיבות אגלא ¹⁷⁷, וטוב לשריפה. וכיון שנעקד יצחק אבינו על-גבי המזבח ונעשה דשן, והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא הקב"ה עליו טל ו[ת]חיה אותו. לפיכך אמר דוד ע"ה (תהלים קלג ג): "כטל חרמון שיוורד על הררי ציון". מיד [פתחו] מלאכי השרת ואמרו תחיית המתים ¹⁷⁸.

'מגלה עמוקות', מביא את הענין בשלמותו (בציורף הרבה ענייני קבלה), ראה: מגלה עמוקות על התורה, ב, פרשת בהר, לובלין תרסא, דף כז ע"ב-ע"ג.

172 הפסוק: "וקשרתם לאות על ירך, והיו לטוטפות בין עיניך".

173 ראה עירובין צה ע"ב: "בין עיניך – זו קדקוד. היכא? מקום שמוחו של תינוק רופס". וכך במנחות לז ע"א. אולם 'מקום שמוחו של תינוק רופס' הוא מקום הקציצה של תפלין דראש ולא מקום הקשר, ראה רמב"ם, הלכות תפלין ומוזוה, פ"ד ה"א: "היכן מניחין תפלין של ראש, מניחין אותן על הקדקוד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים, והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו... ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת". ועוד צ"ע, שהרי 'וקשרתם' נאמר על תפלין של יד ולא על תפלין של ראש.

174 שמצוות ציצית מטרתה לזכור את הקב"ה ומצוותיו. ראה במדבר טו לט: "והיה לכם לציצית, וראיתם אותו, וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם...". וכעין זה במנורת המאור (אלנקאווה), פרק ב [הלכות ציצית], ס"ע 56: "...חמשה קשרים שבו, כנגד חמשה חומשי תורה; וארבע כנפות, כנגד ארבע רוחות העולם, שלכל צד שיפנה יראה אותן". הענין נכפל להלן, אות צא.

175 מתוך הפיוט המפורסם 'אדון עולם אשר מלך' (שם מחברו אינו ידוע. ראה: "דוידסון, אוצר השירה והפיוט, א, אות א, מס' 575, ניר-יורק תרפה, עמ' 29 טו"א; א' ברלינר, כתבים נבחרים, א, ירושלים תשכט, עמ' 19): "בְּיָדוֹ אֶפְקִיד רוּחִי, בְּעֵת אִישׁוֹ וְאֶעֱיָה". ולפנינו: "בידך אפקיד...", כמו בתהלים לא ו: "בְּיָדְךָ אֶפְקִיד רוּחִי, בְּיָדְךָ אוֹתִי ה' אֵל אֱמֶת". ואע"פ שאינו פסוק, אלא פיוט, כבר מצאנו שכתבו בלשון 'שנאמר' גם על פסוקים שאינם בתנ"ך. ראה: ספר קושיות, אות קנט, עמ' ככג-קכד, הערה 887, וש"נ.

176 השווה מדרש תהלים, כה ב: "זהו שאמר הכתוב: 'בידך אפקיד רוחי'... בשר ודם מפקדין בידו חדשים, ושוהין אצלו, והוא מחזירן בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקדין בידו בלויין ושחוקין, והוא מחזירן חדשים. תדע לך שהוא כן, שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום, ונפשו יגיעה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא יגע, ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לגופו בריאה חדשה, שנאמר: 'חדשים לבקרים רבה אמונתך'". וראה עוד: תנא"ר, פרשה ב, ס"ע 8; שם, פרשה יח, ר"ע 104; איכ"ר ג ח.

רמו זה נזכר במקורות רבים. ראה: לקוטי הפרדס מרש"י, דף יד ע"ב; שבלי הלקט, סי' נ; מחזור ויטרי (גולדשמידט), א, סדר מנחה וערבית, סי' ב, עמ' קנ [ומשם לסידור רש"י, סי' תכז]; ספר כלבו, סי' י; תוס', ברכות יב ע"א, ד"ה 'להגיד בבקר חסדך'; ספר ראב"ן, ברכות, סי' קמג; אור זרוע, ח"א, הלכות קריאת שמע, סי' כז; מגן אבות לרשב"ץ, אבות פ"ד מכ"ט ד"ה ועל כרחך אתה חי.

177 זוהר, ח"ג, שז סע"א. ומשם להרבה ספרי קבלה, ואכמ"ל בזה.

178 מלאכי השרת אמרו ברכת 'אתה גבור לעולם אדני, מחייה מתים אתה'... וחתמו. ולפי שברכה זו נאמרה כשיצחק קם לתחייה מתוך שריפה, נרמז בתחילתו השם אגלא הטוב נגד שריפה.

וכל העניינים, פרט לרמו המובא בראשיתו, נמצא בתחילת אגדת תפילת שמו"ע (אומ"ד, עמ' 584 טו"ב):

עה. "רבים קמים עלי [וגו']", ואתה ה' מגן בעדי" (תהלים ג ב-ד), "רבים", ראשי תיבות: רומיים, בבליים, יוניים, מוריים¹⁷⁹. פירוש, שקמים על ישראל. "ואתה ה' מגן בעדי", ראשי תיבות: ממון, גוף נשמה. רוצה לומר, תגינם¹⁸⁰.

עו. "אתה קדשת", "ישמח משה"¹⁸¹. לפי ששבת נידמה לכלה¹⁸², וכלה – מתחילה מקדשה, ואחר כך משמה¹⁸³.

עז. "ויכולו" (בראשית ב א) בלא וי"ו¹⁸⁴, בגימטריא ע"ב. פירוש: בע"ב שעות נברא העולם, שנאמר (תהלים פט ג): "עולם חסד יבנה", בגימטריא ע"ב¹⁸⁵. לפי שנברא ביום ולא בלילה, שנאמר (בראשית ב ד): "ביום עשות ה' אלקים" וגו'¹⁸⁶, ובששה ימים נברא¹⁸⁷.

עח. עומדים בשעה [ש]אומרים "ויכולו", לפי שכמו עדים על הקב"ה שהוא [ברא] עולמו¹⁸⁸,

"כשנעקד יצחק על גבי המזבח ונעשה דשן, והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו. לפיכך אמר דוד ע"ה: 'כטל חרמון שיורד על הררי ציון', כטל שהחיה הקב"ה בו את יצחק אבינו. מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו: ברוך אתה ה', מחיה המתים". והשווה: פרקי דר"א, פרק ל; מדרש ויושע (אומ"ד, עמ' 148 טו"א); מדרש שכל טוב, בראשית כב יח.

179 איני יודע מהם מוריים. ואולי צ"ל מצריים.

180 כלומר, מפני אלו רבי"ם תגין על ישראל, בממון גוף ונשמה. ול"מ מקור לכך.

181 פתיחת הברכה האמצעית של ערבית לשבת ופתיחת הברכה האמצעית של שחרית לשבת.

182 ראה: שבת קיט רע"א; בבא קמא לב רע"ב; בר"ר, י ט.

183 כך באבודרהם, מעריב של שבת, עמ' קמו. ושם הוסיף לבאר מדוע ברכת השבת בתפילת המנחה פותחת ב'אתה אחד': "יש שואלין, מה ראו חכמים לתקן בשבת שלש תפלות משונות זו מזו, 'אתה קדוש' ו'ישמח משה' ו'אתה אחד', ובינם טוב לא תקנו אלא אחת – 'אתה בחרתנו' לערבית ולשחרית ולמנחה. ויש לומר, מפני ששבת נקראת 'כלה' והקב"ה נקרא חתן, תקנו 'אתה קדשת', על שם הקדושין שנותן החתן לכלה; ואחר כך 'ישמח משה', על שם שמחת החתן בכלה; ואחר כך מוסף, על שם התוספות שמוסיף החתן על כתובת הכלה, או אי-נמי, על שם שמקריבין קרבנות כעין סעודות מצוה; ואחר כך 'אתה אחד', על שם שמתייחד החתן עם הכלה". וכעין זה במנורת המאור (אלנקאזה), פרק ב [תפילות של שבת], עמ' 191. והשווה: דרשות ר' יהושע אבן שועיב, ב, דרשה לשבועות, עמ' שכד. טעם אחר לעניין זה, ראה: ספר קושיות, אות רעג, עמ' רד, ובהערות שם, וש"נ.

184 בכתה"י נכתב בטעות "ויכולו בלא וי"ד", אך המסורת, הגימטריה והמקבילות מוכיחות שזו טעות.

185 ויכלו = 72 = חסד. פירוש: העולם נתכונן בתוך 72 שעות, כמניין חסד.

186 בר"ר, יב יד: "ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים", בית שמאי אומרים: מחשבה בלילה ומעשה ביום; ובית הלל אומרים: מחשבה ומעשה ביום.

187 רמז זה נזכר רבות בכתבי חסידי אשכנז. ראה סידור הרוקח, עמ' קטו: "לפי שבחסד נברא העולם, דכתיב: 'עולם חסד יבנה' – חסד שעות. שהרי 'ביום עשות ה' אלקים ארץ ושמים' (בראשית ב ד), הרי ברא רק ביום, שהרי בששה ימים ע"ב שעות, כמניין 'ויכלו השמים והארץ' (בראשית ב א)"; שם, עמ' תעה: "ויכלו בגימטריא ע"ב – 'חסד עולם יבנה', ע"ב שעות בששה ימים בלא לילות"; שם, עמ' תפב: "ויכלו בגימטריא ע"ב, כי ע"ב שעות כילה מלאכתו, בששה ימים ע"ב שעות, בלילות לא היה בורא אך המחשבה היתה בלילה... זהו שכתוב: 'אמרתי עולם חסד יבנה'"; פירוש רבינו אפרים, בראשית, ס"ע יא: "ויכלו בגימטריא ע"ב, בששה ימים ע"ב שעות, וזהו: 'אמרתי עולם חסד יבנה'". מקבילות נוספות, ראה: סודי חומש ושאר, ריש סודי רות, ובהערות שם.

188 כך היתה נוסחת הגמרא אצל כמה מרביתנו הראשונים בשבת קיט ע"ב: "כל האומר 'ויכולו', כאילו מעיד על מעשה בראשית". עי' מחזור ויטרי (גולדשמידט), א, סדר שבת, ס"ב, ב, ר"ע רסד, הערה 2, וש"נ.

ורדך עדים לעמוד, שנאמר (דברים יט יז): "ועמדו שני האנשים"¹⁸⁹.

עט. "בפי ישרים"¹⁹⁰, ראשי תיבות: בועז, פלטיאל יוסף. הם ישרים¹⁹¹.

פ. "על הכל יתגדל ויתקדש וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא"¹⁹², ו' מעלות¹⁹³, וכנגדן עשה שלמה ע"ה [קרבן]¹⁹⁴. "גְּדָלוֹ" (תהלים לד ד), ו' תיבות יש בו¹⁹⁵, כנגד ו' צעדות של נושאי ארון¹⁹⁶. מכאן אתה [למד], שיש לילך ו' צעדות אחר ספר תורה, שנאמר (שם"ב ו יג): "ויהי כי צעדו נושאי ארון יי"¹⁹⁷.

פא. תקנו לקרות ג' במנחה בשבת, כנגד "יברכך ה' וישמרך" (במדבר ו כד); ובימים טובים ה', כנגד "יאר ה' פניו אליך ויחונך" (שם, פסוק כה); ובשבת ז', כנגד "ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום" (שם, פסוק כו)¹⁹⁸. וכל האומרו לפני מטתו, פורשים ממנו כל המזיקים. פב. איתא במדרש: מ"ז בתמוז ואילך, מפטירין כל הסימנים דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש¹⁹⁹.

189 ירושלמי, סנהדרין פ"ג ה"ט: "צריכין העדים לעמוד בשעה שמעדין, שנאמר: 'ועמדו שני האנשים'". טעם זה לחובת העמידה בעת אמירת 'ויכולו' נזכר, בסגנונות שונים, הרבה בראשונים, ראה: ספר המנהגות, עמ' 25; מחזור ויטרי (גולדשמידט), א, סדר שבת, סי' ב, ר"ע רסד; ספר המחכים, ס"ע 18; אור זרוע, ח"ב, הלכות שבת, סי' כ; שבלי הלקט, סי' סו; בית הבחירה, שבת קיט רע"ב; ספר כלבו, סי' לה (מהדורות ר"ד אברהם, כרך שני, עמ' קצו); אבודרהם, מעריב של שבת, עמ' קמז; טור, או"ח, סי' רסח; מנורת המאור (אלנקאה), פרק ב [תפילות של שבת], עמ' 183. ועי' סידור רשב"ש, עמ' קלט, הערה 19. העניין כולו מצוי בספר קושיות, אות רסד, עמ' ר.

190 מתוך סוף הפיוט 'נשמת כל חי' הנאמרת לפני ברכת ישתבח בשבת.
191 שלושה אלו נזהרו מן הערווה, ראה: סנהדרין יט ס"ב. ול"מ מקור העניין, וכנראה ניטל וקוצר מספר קושיות, אות רי, עמ' קסד: "תקשי לך, למה מתחילין כל שבתות 'בפי ישרים' וגו'?" תירץ, לפי ש'בפי' ראשי תיבות: בועז, פלטיאל, יוסף. מחמת הג' צדיקים, אנו אומרים זה. מה מעשיהם? בועז, שכב אצל רות ולא נגע בה; פלטיאל, שכב אצל מיכל אשת דוד ולא נגע בה; יוסף, עם אשת המצרי ולא נגע בה. לפי צדקות שלהן אנו אומרים כל ימים טובים ושבתות 'בפי ישרים'".

192 פתיחת הפיוט הנאמר לאחר הוצאת ספר תורה, בזמנינו רק בשבת.
193 גם בסידור הרוקח, עמ' תקמה ועמ' תקנ, מצויין שיש כאן שש מעלות, אך מבארם לענין אחר, עיי"ש.
194 שלאחר כל שש פסיעות הקריבו קרבן. ראה שם"ב ו יג: "ויהי כי צעדו נושאי ארון ה' ששה צעדים, ויזבח שור ומריא". אמנם פסוק זה נאמר על דוד ולא על שלמה.

195 הפסוק 'גְּדָלוֹ לַה' אֱתִי, ונרוממה שמו יחדיו", נאמר ע"י החזן בעת הוצאת ספר התורה מן ההיכל.
196 כך במחזור ויטרי, א, סי' קסד: "ונוטל ספר תורה, ומחזיר פניו כנגד הבימה, ואומר בקול רם פסוק [גְּדָלוֹ]. וששה תיבות של פסוק זה אומרים כנגד ששה צעדים של נושאי הארון לכל קרבן, וכתוב בדוד: 'ויהי כי צעדו נושאי ארון ה' ששה צעדים, ויזבח שור ומריא'. וראה: ספר המנהיג, הלכות שבת, ס"ע קנד.

197 וכך בסידור הרוקח, עמ' תכב: "שש תיבות ב'גְּדָלוֹ', כנגד ו' צעדים של נושאי הארון לכל קרבן. ומכאן שיש ללך ו' פסיעות אחר ספר תורה, וראייה, דכתיב: ויהי כצעדו נושאי ארון".

198 כל הענין ממגילה כג ע"א: "הני שלושה חמשה ושבעה כנגד מי? ...כנגד ברכת כהנים". ופירש רש"י: "שלושה תיבות בפסוק ראשון, וחמשה בפסוק שני, ושבעה בפסוק שלישי".

199 הם שלושה הפטרות דפורענותא שמפטירין בהם קודם תשעה באב, ושבעה הפטרות דנחמתא שלאחריו. ראה: תוס', מגילה לא ע"ב, ד"ה 'ראש חדש'; ליקוטי הפרדס מרש"י, דף לד ע"א; מחזור ויטרי, א, סי' רסב; ספר ראבי"ה, ח"ב, מסכת מגילה, סי' תקנו; מרדכי, מגילה, סי' תתלא, ועוד הרבה. ואף שכתב "איתא במדרש" אינו מדרש מפורש, אלא שלפי הפסיקתא יש להפטיר כך.

פג. ברכת על הפטרה: "ברוך", "נאמן", "רחם", "שמחינו", "על"²⁰⁰, ראשי תיבות בן רשע. כי הוא היה בן גר, היוסדס²⁰¹.

פד. "אין כאלהינו" תקנו [לומר] בשבת ויום-טוב²⁰², לפי שאין מתפללין בהן י"ח אלא ז', נמצא י"ב ברכות חסירים, מ"אתה חונן" עד "רצה", לפיכך תקנו כנגדן ד' פעמים אמן – "אין", "מי", "נודה", כאילו אמר י"ב פעמים "ברוך"²⁰³.

פה. "אתה אחד" תקנו [לומר] במנחה בשבת, אף-על-פי שאינו מדבר מעינינו של יום. לפי שג' מעידין זה על זה: הקב"ה וישראל על שבת - שהוא יום מנוחה; ושבת וישראל על הקב"ה - שהוא יחיד בעולמו; וכן על ישראל - שהם יחידים באומות העולם²⁰⁴.

פו. בפסח אומרים: "חירותינו"; בשבועות אומרים: "מתן תורתנו"; בסוכות: "שמחותינו", ראשי תיבות שמח²⁰⁵.

200 כנראה שכוונתו לברכות הנאמרות על ידי המפטיר לאחר ההפטרה. אולם לדעת כל הראשונים, ברכת "נאמן אתה הוא ה' אלקינו" אינה ברכה בפני עצמה אלא המשך הברכה הראשונה שלאחר ההפטרה: "ברוך אתה... צור כל העולמים" (ראה: ספר קושיות, אות שכז, עמ' רלה, ובהערות). ומכאן מסתבר, שכוונת המלקט בסימן 'ברוך', לברכה שקודם ההפטרה, אלא שתמזה כיצד חישב תיבת 'נאמן' כפתיחת הברכה. ויתכן, שחישבה כברכה בפני עצמה, מפני שהש"צ היה מפסיק שם והצבור היה אומר 'דברי ריצוי ושבח' (ראה: מסכת סופרים, פי"ג הט"ו; ספר קושיות, שם, ובהערות).

201 לא מצאתי מקור לכך שאת הברכות הללו ייסד בן גרים. ודומה שרעיון זה עומד בסתירה למשנה מפורשת, בבא מציעא פ"ד מ"י: "כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים... אם הוא בן גרים, לא יאמר לו: 'זכור מעשה אבותיך', שנאמר (שמות כב כ): וגר לא תונה ולא תלחצנו".

202 כך היה נהוג בזמן הראשונים (עי' במקורות שהובאו בהערה הבאה). בתקופת הגאונים אמרו בכל יום. ראה: סדר רע"ג, עמ' לט; סידור רש"י, ס"ד: ד' "וסמך לדבר מצאתי בסדר רב עמרם המדקדק לומר 'אין כאלהינו' בכל יום". וראה: ספר קושיות, אות קיב, עמ' פט, הערה 591. ומסתבר שכל העניין ניטל משם.

203 דהיינו, האומר תפילה זו, נמצא שאומר ארבע פעמים כל חיבה: "אין כאלהינו, אין כאדונינו... מי כאלהינו, מי כאדונינו... נודה לאלהינו, נודה לאדונינו...", שהם ראשי תיבות אמן, ואחר כך אומר "ברוך אלהינו, ברוך אדונינו...". וכאילו אומר י"ב פעמים 'ברוך' ועונה עליהם 'אמן', והם משלימים את חסרון י"ב הברכות שבשמונה עשרה. כל העניין, בשינוי סגנון, מצוי הרבה בראשונים. ראה: מחזור ויטרי (גולדשמידט), א, הלכות שחרית, ס"א, עמ' ה; שם, הלכות שבת, ס"א, לה, ס"ע רח; ספר הפרדס, ס"ה, ווארשא תרל, דף ט רע"ד; סידור רש"י, ס"א, ס"א, תיקא; סידור רשב"ש, עמ' קעח; ספר המנהיג, דיני תפילה, עמ' לא; ספר רוקח, ס"א, שיט, עמ' רז; סידור הרוקח, עמ' תקעג; שבלי הלקט, ס"א, ס"פ; מנהגי ר"א חילדיק, ס"ע 171 (ברמיה), וס"ע 211, ועוד.

204 כדכתיב (דה"א יז כא): "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". כל העניין, בשינויים, בשם מדרש, נמצא בתוס' חגיגה ג ע"ב, ד"ה ומי כעמך: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, אמרין במדרש: שלשה מעידין זה על זה: ישראל, ושבת, והקב"ה. ישראל והקב"ה מעידים על השבת, שהוא יום מנוחה; ישראל ושבת על הקב"ה, שהוא אחד; הקב"ה ושבת על ישראל, שהם יחידים באומות. ועל זה סמכין לומר 'אתה אחד' במנחה בשבת אע"פ שאינו מדבר מעניינא דיומא דשבת כמו תפלת ערבית ושחרית". ודומה לכך במחזור ויטרי, א, ס"א קלח; סידור רש"י, ר"ס תמיד; ליקוטי הפרדס מרש"י, דף יח ע"ב; שבלי הלקט, עניין שבת, ס"א, קכז, ועוד. מדרש זה אינו לפנינו. לעניין דומה, ראה: ספר קושיות, אות שכח, עמ' רמב, ומקבילותיו שנסמנו שם, הערה 118.

205 רומז שבשלוש גללים יש חובת שמחה. ראה: פסחים קט ע"א; מדרש תנאים, דברים טז יד, ועוד. מ"ד צ"צ"ק הראני פנינה מהגניזה הקהירית שמצא בכת"י קמברידג', אוסף שכטר F 5, קטע 40 (במכון

פז. מה שתוקעין בסיום נעילה ביום כיפור²⁰⁶, לפי שהוא רמז נצחון, כחיילות, וכן אנו - נוצחין בדין²⁰⁷.

פח. חנוכה ראשי תיבות: חבירים, נגילה ונשמחה כל היום²⁰⁸. דבר אחר: חד נר, ומוסיף כל הלילות²⁰⁹. דבר אחר: ח' נרות, והלכה כבית הלל²¹⁰. דבר אחר: חנוכה בגימטריא אכילה ושתייה²¹¹.

ומצוה להדליק נר חנוכה בצד שמאל של פתח²¹², וסימנך: "ויהי מקץ שנתיים" (בראשית מא א), נוטריקון: שמאל נר תדליק, ימין מזוזה²¹³.

פט. אשה חייבת במצה²¹⁴, והוא רמז מן הפסוק (שמות יג ז): "מצות יאכל את שבעת הימים", ראשי תיבות אשה.

צ. מפני מה אנו מברכין על הציצית קודם התפילין?²¹⁵ תירץ, משום דכתיב (בראשית יד כג):

לתצלומי כתי" עבריים בירושלים, ס' 18916). כדאי והגון להגישה כאן, כדי שלא תאבד: "ראיתי בני אדם מקשים, למה אין אנו מזכירין הבאת ביכורים בשבועות דכתיב ביה, כמו שאנו מזכירין חירות בפסח ושמחה בחג הסוכות דכתיב בהו, וגם בראש השנה אנו מזכירין תרועה דכתיב ביה, וביום הכיפורים אנו מזכירין מחילה וסליחה. ונ"ל, דכל הני שייכי כל חד וחד ביומיה, אבל הבאת ביכורים לא היו בשבועות, לפי שאינו [מובא] לא שבת ולא יום טוב, אבל הוכשר שבועות להביא ביכורים מכאן ולהבא, אבל קודם שבועות לא היו יכולים להביא. לפיכך אין מזכירין אותו בשבועות, דלא שייכי ביה כלל. אבל מתן תורה שהיתה בו ביום – מצווה עלינו לזכרה [שנאמר] יום אשר עמדת בחורב, צריכין אנו להזכיר כמו שחייבנו להזכיר יציאת מצרים ומעשה בראשית, חייבנו להזכיר יום מתן תורה".

206 מנהג זה מוזכר כבר בספרות הגאונים: סדר ר"ע גאון, סדר תפילת נעילה של יוה"כ פ, מהדורת פרומקין, דף קפ רע"א; תשובות הגאונים שערי תשובה, ס"ז. וגם הראשונים הביאוהו בשם הגאונים: הלכות רי"ץ גיאת, הלכות יום כפורים, ירושלים תשנח, עמ' פט; ספר המנהיג, הלכות צום כיפור, עמ' שנט; מרדכי, יומא, ס"ו תשכו.

207 לא מצאתי טעם זה ממש, אך זו כוונת ספר רוקח, הלכות יום הכיפורים, סו"ס ריז: "...ומנהג שלנו במלכות לותר, לתקוע רק תקיעה אחת, לומר: נצחו השטן". וכעין זה בדרשות ר' יהושע אבן שועיב, ב, דרשה ליום כפורים, ס"ע תקיד: "נהגו לתקוע שופר במוצאי יום הכפורים... משום שמחה, כמו שאמרין במדרש (עי' קה"ר, ט ז): בת קול יוצאת ואומרת: לך אכול בשמחה". וכך בסמ"ג, לאוין, סו"ס סט, ומשם לסדר טרויש (לר' מנחם ב"ר יוסף), ס"ט ט.

208 כדעת הראשונים שקבעו חנוכה גם למשתה ושמחה. ראה: אנציקלופדיה תלמודית, כך טז, ערך חנכה, עמ' שסז, וש"נ. וראה בסמוך, בסוף הפסקה.

209 כשיטת בית הלל, שבכל לילה מוסיף והולך. ראה: שבת כא ע"ב. ול"מ מקבילה לרמזים אלו.
210 כך באבודרהם, סדר הדלקת נר חנוכה, עמ' קצט: "חידוש: חנוכה נוטריקון ח' נרות והלכה כבית הלל, שאמר יום ראשון מדליק נר אחד, ומכאן ואילך מוסיף והולך".

211 אין לגימטריה זו שום פשר: חנוכה = 89, אכילה ושתייה = 797. ואולי יש לתקן: ל"ו נרות חנוכה [=781] בגימטריה אכילה שתייה, או: ל"ו נרות החנוכה [=786] בגימטריה אכילה ושתייה [=787]. והבוחר יבחר.

212 ראה: שבת כב ע"א; שו"ע, אר"ח, ס"ו תרעא, סעיף ז.

213 כך בפירוש רבינו אפרים, מקץ (מכתיבה אשכנזית), עמ' קמד; מטה משה, חלק חמישי, ענין חנוכה, אות תתקטע, עמ' רצה טו"ב. פרשת מקץ נקראת תמיד בשבת-חנוכה, ולפיכך יפה לרמז בה ענייני חנוכה.

214 פסחים מג ע"ב.

215 זו דעת כמה ראשונים (ר' יונה מגירונדי, ספר היראה, אות לו-לט, מהדורת ר"י בן-שושן [נדרס עם 'שערי תשובה'], קריית ספר תשסג, עמ' של-שלא; טור, אר"ח, ר"ס כה; נמוקי יוסף על הלכות קטנות, הלכות ציצית, דף

"מחוט ועד שרוך נעל", "חוט" הוא ציצית, ו"שרוך" הוא תפילין.²¹⁶
 "ציצית",²¹⁷ נוטריקון צדיק יפריד ציצית תמיד.²¹⁸

צא. למה עושין ד' כנפות בטלית? לפי שאנו זוכרים את הקב"ה שהוא מושל בד' רוחות העולם.²¹⁹

צב. בתשובת רבי יודא מינץ סימן [טו], מצא כמ"ז, וזה לשונו: נמצא בתשובתו שכתב רבינו טובייה בשם ריב"א, שכל מאכל שחוטפין הבחורים משום שמחת פורים, אפילו לא ברשות, משעת מקרא מגילה עד סוף לילות פורים, שהם ב' לילות ויום אחד – אין בהם משום גזל, ואין להזמין לדין על זה הדבר, ובלבד שלא יעשו [שלא²²⁰] כהגון על-פי טובי העיר.

צג. אשה נקנית בג' דרכים²²¹, שנאמר (במדבר ה יט): "אם [לא] שכב איש אותך", ראשי תיבות: כסף, שטר, ביאה.

צד. מה שאומרים בשר בחלב בטל בס', או שאר איסורין גם כן²²², שנאמר (שמות כג יט): "לא תבשל גדי בחלב אמו", גימטריא נ"ט. חסר אחת מס' – "לא תבשל", אבל בס' – מותר, מפני שהוא בטל.

צה. "שמחת עולם" (ישעיה סא ז)²²³, ראשי תיבות למפרע: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם.²²⁴ כ"ו עין העולים.²²⁵ וסימן מקח טעות הוא: מראה, קול, חכמה.²²⁶

יב ע"א מדפי הרי"ף; חידושי דינין והלכות למהר"י ווייל, סי' כ), ונתקבלה דעתם להלכה משום שכך מוסכם בספר הזוהר (ח"ג, קכ ע"ב). ראה: ספר האגור, הלכות תפילין, סי' פד; בית יוסף, או"ח, סי' כה, אות א, ו (א).
 216 ראה סוטה יז ע"א: בשכר שאמר אברהם אבינו 'אם מחוט ועד שרוך נעל', זכו בניו לשתי מצוות: חוט של תכלת, ורצועה של תפילין. וכך בחולין פט רע"א. וראה עוד: בר"ר, מג ט; מדרש אגדה, בראשית יד כג. ולא מצאתי שום מקור לרמז וטעם זה.

217 צ"ל: ציצת, ככתיב המסורה (במדבר טו לח), כי היו"ד השנייה אינה נדרשת בנוטריקון.
 218 כך במטה משה, חלק ראשון, עמוד העבודה, אות טו, עמ' מט ט"ב: "ובשעת הבריקה צריך להפריד [את החוטים], כי על שם זה נקראים 'ציצית', על שם חוטים הנפרדים. וסימנך: ציצת ראשי תיבות: צדיק יפריד ציציותיו תמיד". ומשם לאלהיה רבה, או"ח, סי' ח, סעיף ז, ס"ק ח; דברי דוד לר' דוד לידא (אב"ד אמשטרדם), יום שלישי, אות לה, פיעטקוב תרע, דף ד ע"ב; רש"ב סופר, שו"ת דברי סופרים, סי' ב, ירושלים תשמב, דף ב ע"א, ד"ה 'והנני'; רי"ח סופר, כף החיים, או"ח, סי' ח, ס"ק כט. נוטריקון זה בשינוי קל מובא אצל ר' מאיר פאפירש, אור צדיקים, סי' ז, סעיפים ג-ד (וארשא תרמט, דף יז ע"ב): "ימשמש בציצית ויפרידם קודם עטיפתו... ציצית ראשי תיבות: צדיק יבדוק ציציותיו תמיד".

219 העניין בקיצור נכפל לעיל, אות עב, עיי"ש.

220 כך בשו"ת מהר"י מינץ, שם בסוף הסימן.

221 משנה, קידושין פ"א מ"א: "האשה נקנית בשלש דרכים... בכסף בשטר ובביאה".

222 ראה: חולין צז ע"ב; שם צח ע"ב; עבודה זרה סט ע"א.

223 הפסוק: "תחת בִּשְׁתָּכֶם מִשְׁנֶה וּקְלָמָה יורונו חלקם, לכן בארצם מִשְׁנֶה יירשו, שמחת עולם תהיה להם".

224 ברכות סד ע"א: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: וכל פִּנְיָן לְמוֹנֵי ה', ורב שלום בניך".

225 לא הבנתי פשר הדברים, ואם הם קשורים לפיסקה שלפניה או שלאחריה.

226 ראשי תיבות: מקח. אולי כוונתו למקח טעות בקידושי אשה; שהמקדש אשה ומצא שאחד משלושה אלו משונים אצלה, נמצאו קידושי מקח טעות. ראה: אנצ' תלמודית, כך א, ערך 'אילונית', עמ' תקכג, ועמ' תקכה-תקכו.

צו. כשנוגעין במזווה אומרים: "בשמך טל אטלה"²²⁷. כי "טל אטלה" בגימטריא כוז"ו²²⁸, וכוז"ו במוכס"ז כוז"ו – אותיות שניות של "יהוה אלהינו יהוה"²²⁹, ו'אטלה' לשון 'מסע', תרגום של "נִיפְסָעוּ" – "וְנִפְסְלוּ" (בראשית לה וועוד), ושייך, מאחר שהולך לדרכו²³⁰.

צז. המבדיל במוצאי שבת מברך ד' 'ברוך': בשמים, יין, נר, הבדלה – ראשי תיבות בינה. וכן תיקנו לומר "אתה חוננתנו" ב"מְלִמֵּר [לאנוש] בינה"²³¹. ומברכין על הבשמים, משום שאש של גהינם מתחיל לשרוף ולהסריח²³²; ועל היין, דאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: כל המברך על היין במוצאי שבת, הויין לו בנים זכרים וראויין להוראה, דכתיב (ויקרא י'): "להבדיל בין קודש לחול"²³³, וסמך ליה (שם יב ב): "אשה כי תזריע וגו', וסמך ליה (שם יי-יא): "להבדיל ולהורות"²³⁴.

צח. "ראשי חדשים לעמך נתת"²³⁵, ראשי תיבות רחל. לפי שהמועדים נתקנו כנגד אבותינו: פסח – נגד אברהם, דכתיב (בראשית יח ו): "לושי ועשי עוגות", ופסח היה (בר"ר מח יב); שבועות – נגד יצחק, שתקיעת [שופר] של מתן תורה היה בשופר של אילו של יצחק (פרקי דר"א, ס"ו פל); סוכות –

227 מתוך תפילת טל לקלירי הפותחת 'אלים ביום מחוסן': "בְּשִׁמְךָ טַל אֶטְלֶה, בְּיָלְדוֹת טַל לְהִטָּלָה".

228 טל = 39 = כוזו. השווה ספר השם, עמ' נה טו"ב: "כוזו בגימטריא טל – 'בשמך טל אטלה'".

229 מחליפים כל אות בזו שבאה אחריה בסדר האלף-בית, והתוצאה היא: כוז"ו במוכס"ז כוז"ו, שרגילים לכתוב בצידה החצוני של המזווה כנגד השמות 'יהוה אלהינו יהוה'. ראה: מחזור ויטרי (הורוויץ), סי' תקטו, ר"ע 649; ספר המנהיג, הלכות מזווה, עמ' תרלז; פירוש רוקח לתורה, ואתחנן, ס"ע קפה, עמ' קפח; ספר מצות קטן, מצוה קנד; הגהות מיימוניות, הלכות תפילין ומזווה, פ"ה ה"ד, אות ג; רבינו ירוחם, תולדות אדם וחווה, נתיב כא, ח"ו, דף קעט ע"ג; טור, יו"ד, סי' רפח; ספר קושיות, אות שסא, עמ' רנה.

230 שייך לומר 'בשמך טל אטלה' כשנוגע במזווה, מאחר שהולך לדרכו. כל הענין, בשינויים ובהשמטת הטעם, נמצא במנהגי מהר"ש מנוישטט, סי' תמה [ומשם לספר מהרי"ל (מנהגים), ליקוטים, אות צא, עמ' תרלד, בשינויים]; "היוצא לדרך, יגע במזווה, ויאמר 'בשמך טל אטלה', והוא בגימטריא של שם המפורש 'השם אחד', ובגימטריא כוזו, השם שכתוב על המזווה, ורמוז בקרא: 'יתן לך האלקים מטל השמים'". ועי' שם, סי' ס.

231 שניהם באים לרמז, שאם אין דעת – אין הבדלה. השווה: פסחים קג ע"א. שחכמת ההבדלה והאבחנה בין דבר למשנהו, היא תולדת הבינה, שעיקרה – הבנת דבר מתוך דבר. וזהו טעם קביעת 'אתה חוננתנו' בברכת 'חונן הדעת', ראה ברכות לג ע"א: "הבדלה בחונן הדעת מאי טעמא? מתוך שהיא חכמה, קבעה בברכת חכמה". ופירש רש"י: "החכם יודע להבדיל בין קודש לחול ובין טמא לטהור".

232 שכל יום השבת שֶׁכַּת הגיהנום. וכך במחזור ויטרי (גולדשמידט), א, הלכות שבת, סי' סב, עמ' רלב: "טעם בשמים במוצאי שבתו, משום דכל יום השבת שֶׁכַּת אור של גהינם ולא הסריח כלום, ולאלתר כשיוצא שבת, חוזר ושוורף ומסריח, ולכך מריח בבשמים. כך אמר הגאון רבינו שלמה [רש"י], בשם ר' יעקב ב"ר יקר". וש"נ. לכן שהגיהנום שובת ביום השבת, ראה: סנהדרין סה ע"ב; תנחומא, כי תשא, לג; בר"ר, יא ה; פסיקתא רבתי, פסיקא כג, דף קק ע"א; זוהר, ח"א, סב ע"ב; זוהר, ח"ב, קנ סע"ב; מרדכי פסחים, 'תוספת מערבי פסחים', דף לו רע"א (בדפוס ווילנא); מדבר קדמות, מערכת ג, אות יב; ספר חסידים, סי' רמא, הגהות מקור חסד, ס"ק ו.

233 בפסוק: "ולהבדיל בין הקודש ובין החול".

234 העניין האחרון מצוי בשבועות יח ע"ב: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המבדיל על היין במוצאי שבתו – הויין לו בנים זכרים, דכתיב: 'להבדיל בין הקודש ובין החול', וכתיב התם: 'להבדיל בין הטמא ובין הטהור', וסמך ליה: 'אשה כי תזריע'. רבי יהושע בן לוי אמר: בנים ראויין להוראה, דכתיב: 'להבדיל ולהורות'".

235 פתיחת הברכה האמצעית של תפילת מוסף לראש חודש.

נגד יעקב, שנאמר (בראשית לג יז): "וּלְמִקְנֵהוּ עֲשֵׂה סוּכּוֹת"; וי"ב חדשים – נגד י"ב שבטים.²³⁶ ובחטא העגל ניטלו מהם ונתנו לנשים, זכר שלא היו באותו חטא.²³⁷ ולפי שרחל היתה אשה ראשונה שזכר הקב"ה אותה, שנאמר (בראשית ל כב): "ויזכור אלקים את רחל", לפיכך רמז שמה.²³⁸

236 באבודרהם ובשאר המקבילות (ראה הערה הבאה) הנוסח: "ושנים עשר ראשי חדשי השנה, שגם הם נקראים מועדים..." (לענין שראש חודש נקרא 'מועד', ראה שבועות י ע"א). ראה מדרש אגדה, שמות לח כא: "מה תקנתו של עולם? שנים עשר חדשים, ושנים עשר מזלות – וכנגדן שנים עשר שבטים".

237 בעטייו של חטא העגל ניטלו ראשי חדשים מן השבטים וניתנו לנשותיהם, לכך הן נשמרות ממלאכה בר"ח. הרעיון כולו, שאין לו מקור חז"ל, הובא בכמה מקומות בשם ר' יהודה בן הרא"ש. ראה: טור, או"ח, סי' תיז; אבודרהם, סדר ראש חודש, ס"ע קצז; מנורת המאור (אלנקאווה), פרק ב [הלכות ראש חודש], עמ' 202; מטה משה, חלק רביעי, דין ראש חודש, אות תקלא, עמ' קצב רטו"ב. אלא שמקורות אלו קישרו זאת רק לענין שהנשים אינן עושות מלאכה בראש חודש, יעויין שם.

238 מחבר תפילה זו רמז את שמה של רחל אמנו, הראשונה שזכרה הקב"ה, בתחילת תפילת אותו היום שניטל מן האנשים וניתן לנשים, לזכרון צדקתם.

ראשי התיבות רח"ל מוזכרים בפי כמה מרבתינו הראשונים והאחרונים, כראייה שרחל אמנו תיקנה תפילה זו. אמנם נראה, שילקוטנו אינו סבור כך, ומשום כך מסיע את רמיות השם 'רחל' לענין אחר. הרי כמה מהסוברים שרחל אמנו תיקנה תפילה זו. ספר האסופות, ענין השלמות התפילה, אות יד (בתוך: שיח תפלה, ירושלים תשנ"ט, עמ' צ רטו"ב): "שמעתי, שרחל אמנו תיקנה תפילת 'ראשי חדשים', שכן מצינו בהתחלת התיבות רחל – 'ראשי חדשים לעמך'; ספר התדיר, מהדורת מ"י בלוי, סי' טז, עמ' רד: "ומצינו בליקוטים ישנים, כי תפילת מוסף של ראש חודש רחל אמנו תיקנה, כשצפתה ברוח הקודש שעתידות הנשים שלא להכשל בעגל, כי כשאמר אהרן להעם: 'פרקו נזמי הזהב אשר באוני נשיכם', הנשים לא הסכימו, ולא פרקו... ובזכות ובזכר זה זכו הנשים למצווה זו. וראייה לדבר שרחל תיקנה, שרמזה שמה בשלש תיבות ראשונות: 'ראשי חדשים לעמך', בראשי תיבות רחל". וכך, כמעט כלשונו, ברמזים וליקוטים ישנים, ס"ע עב. וראה מה שהביא החיד"א בספרו מדבר קדמות, מערכת ר, אות ה: "רחל אמנו ע"ה, בזכותה ניתנו ראשי חדשים לישראל. וכן: 'ראשי חדשים לעמך', ראשי תיבות רחל. ומוסף ראש חודש – רחל אמנו תקנתו, שראתה ברוח הקודש שנשי המדבר לא נכשלו בעגל, ורמזה שמה בראשי תיבות: 'ראשי חדשים לעמך'. ליקוטים ישנים כתב-יד". וראה בספרו שיורי ברכה, קונטרס אחרון, סי' תכג, ס"ק א: "מה שכתבתי... מוסף ראש חודש רחל אמנו תקנתה וכו'. מצאתי בקובץ ישן נושן ליקוטי מהר"ר מרדכי מודינא כתב-יד משם ספרים ישנים". וראה בספרו ברכי יוסף, או"ח, סי' תכג, ס"ק ב: "מוסף של ראש חודש רחל אמנו תקנתה, שצפתה ברוח הקודש שעתידות נשי המדבר שלא ליכשל בעגל, ורמזה שמה בראשי תיבות 'ראשי חדשים לעמך'. הרב מהר"י לינגו בכתב-יד, בשם ליקוטים ישנים". ויתכן, ש'ליקוטים ישנים' אלו הם שהובאו בספר התדיר.

מתוך כתבי החיד"א נודע ענין זה למחברים שונים. ראה, לדוגמא: ר' אברהם כאלפון, חיי אברהם, אות רנג, ירושלים תשכ"ה, עמ' קיז; ר' אברהם פאלאג', וימהר אברהם, מערכת מ, אות עד, איזמיר תרמד, דף צח סע"ד; ר"מ כהנא, דברי צדיקים, מערכת נ, אות ו, סיגנט תרלד, דף לו ע"א; רש"צ שיק, סידור רשב"ן, ב, וינה תרנ"ד, דף כז סע"א; רח"י קרויזאהר, שו"ע עם פירוש באר יעקב, או"ח, סי' תכג, ס"ק ג, ניו-יורק תשך, דף שנו ע"א. וראה זה פלא. ר' יצחק רצאבי (שלחן ערוך המקוצר, א, סי' יא, הגהות עיני יצחק, ס"ק סה, בני-ברק תשס"א, עמ' פח), הביא נוטריקון זו בשם זקינו, אחד מרבני תימן בדור האחרון: "בענין תפילת מוסף לנשים שדנו האחרונים, יש להביא מה שמצאתי באור תורה, כת"י, לזקני מהריק"א זצ"ל, בפרשת כי תשא, שרחל אשתו של עזרא הסופר זכתה ותיקנה נוסח תפילת מוסף של ראש חודש. שכן תמצא: 'ראשי חדשים לעמך נתת', ראשי תיבות רחל". שתי רחלות נתחלפו לו, ועוד, היכן מצא ששמה של אשת עזרא היה רחל? במקום אחר (שלחן ערוך המקוצר, ב, סי' עז, סעיף א, הגהות עיני יצחק, הערה א, בני-ברק תשס"א, עמ' רצד) כותב ר"י רצאבי: "ובפעמון זהב, כת"י, למהר"י ונה... וזה לשונו: 'ראשי חדשים לעמך נתתה', ראשי תיבות רחל, על שם אשה שתיקנתו, ושמה רחל". ומוסיף עליו הרב רצאבי משלו: "ולעיל... הבאנו, שהיא היתה אשתו של עזרא הסופר.

ולכן לא נאמר בו ג'²³⁹, לפי שלא רוצה לגנות[ה], לגלות גנות שגנבה תרפים²⁴⁰. ולכן נשים אסורות בו במלאכה²⁴¹, בראש חודש, בשביל שלא רצו להתעסק בעגל, להתפרק הזהב אשר באזניהם ואת טבעת אשר על ידיהם (ע"פ שמות לב ב)²⁴².

צט. בפרשת ויקרא: "אדם כי יקריב מִמֶּם קרבן" (ויקרא א ב), "מכם" ראשי תיבות מדה כנגד מדה. רוצה לומר, זה כוונה גדולה בקרבן: שהוא נשרף גופו וממשו, ואין נשאר כי אם הריח. כן נפש אדם כשנפטר מן העולם, גופו כלה, נעשה רימות ותולע, ואין נשאר רק השם טוב, ועל זה נאמר (קהלת ז א): "טוב שם משמן טוב"²⁴³. בשם מהר"ר ד' יצ"ו.

ק. "אֵל תְּבוֹאֲנִי רַגַל גֹּאֲוָה" (תהלים לו יב), ראשי תיבות אתרוג²⁴⁴. מכאן שאין להקפיד על אתרוג גדול²⁴⁵.

והיינו מפני, שהוא היה ראש אנשי כנסת הגדולה שקבעו מטבע הברכות והתפילות כידוע". לא ידע ר"י רצאבי מהמקורות המציינים שרחל אמנו תיקנתו, לפיכך הסיע את סתימת לשונו של ר' יצחק ונה לעניינו. לבסוף ראוי לציין שתי שיטות נוספות לגבי זהות מחבר תפילת מוסף של ראש חודש. לדעת ר' משה חאגיז נתקנה בידי אנשי כנסת הגדולה, כשאר התפילות והברכות. הובאו דבריו אצל ר' אליהו בן יעקב מאוליינוב, ברכת אליהו, ונדסבך תפח, דף נו ע"א; א' ברגר (מהדיר), 'בעניינים שונים', זכור לאברהם (תשנט), עמ' ריא. מצד שני מובא בשם רב צמח גאון, שאברהם אבינו תיקנה, לפי שהיא גם כן מתפילת שחרית שתיקן. ולדעתו זהו פירוש הגמ' (יומא כח ע"ב): "צלוחיה דאברהם מכי משחרי כותלי". כך הביא בשמו ר' אברהם זכות, ספר יוחסין השלם, מאמר א, מהדרות צ' פילפאווסקי, לונדון תריז, עמ' 5 טו"א. ר"א זכות עצמו שלל פירוש זה מגמ' מפורשת (ברכות כו ע"ב), שאפילו לדעת ר' יוסי בר חנינא, תפילת מוסף לא תיקנו אבות.

239 בברכת "ראשי חדשים לעמך נתת" מופיעים כל אותיות האלף-בית, מלבד אות ג.

240 עי' בראשית לא יט. המילים גילוי, גנות, גניבה, פותחות באות ג', לכך נשמטה בברכה שהיא לזכרון רחל.

241 שנהגו איסור בעצמן. ראה: ירושלמי תענית פ"א ה"ו; טור או"ח סי' תיז, ובבית יוסף.

242 מקורו בפרקי דר"א, פרק מד: "שמעו הנשים ולא קבלו עליהם ליתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: אתם רוצים לעשות שקרן ותועבה שאין בו כח להציל?! לא שמעו להם. ונתן להם הקב"ה שכון בעולם הזה, שהן משמרות ראשי חדשים יותר מן האנשים; ונתן להם שכר לעולם הבא, שהן עתידות להתחדש כמו ראשי חדשים..." [חלקו השני של הציטוט - ע"פ פרקי דר"א (פרק מה), קושטא רעד (דפו"ר), שנוסח מהד' היגר משושב. הנוסח המתוקן מצוי במקורות נוספים: טור; אבודרהם; מנורת המאור (נסמנו לעיל, הערה 237); ספר המנהיג, הלכות הלל, עמ' רסא; ספר קושיות, אות שפא, ר"ע רסט. וכך נדפס בפרקי דר"א עם הגהות הרד"ל].

243 איני יודע מקור להשוואה זו בין אדם לקרבן. על השוואה אחרת, ראה רמב"ן, ויקרא א ט: "כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדיבור ובמעשה, צויה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן, יסמוך ידידו עליו – כנגד המעשה, ויתודה בפיו – כנגד הדיבור, וישרוף באש הקרב והכליות – שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים – כנגד ידידו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח – כנגד דמו בנפשו. כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה, כי חטא לאלקיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרוף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכיפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו... ואלה דברים מתקבלים, מושכים את הלב כדברי אגדה". וכך בפירוש רבינו בחיי, ויקרא שם. וראה עוד: אמרות טהורות, אות סא, עמ' קסט; ערוגת הבושם, ב, עמ' 130.

244 כך בכתה"י. ולכאורה כוונתו ל'אתרג', חסר ו', משום שאינה נחשבת בחשבון ראשי-התיבות. אמנם יתכן להוסיף תיבת "ויד" ("אל תבואני רגל גאווה, ויד רשעים אל תנדינני"), שמתאימה לנטילת לולב.

245 מסתבר שבזמנו היו שנהגו סלסול בעצמם והקפידו על אתרוג גדול והתנאו בו בפני חבריהם, לכך הוא יוצא חוצץ כנגדם ומסמיך למנהגם את הפסוק 'אל תבואני רגל גאווה'.

קיצורים ביבליוגרפיים

אבודרהם	ר' דוד ב"ר יוסף אבודרהם, ספר אבודרהם, ירושלים תשכג.
אמרות טהורות	ר' יהודה החסיד, אמרות טהורות חיצוניות ופנימיות, מהדו' י"י סטל, ירושלים תשסו.
דרשות ר"י אבן שועיב	ר' יהושע אבן שועיב, דרשות ר"י אבן שועיב, הוצאת מכון לב שמח, ירושלים תשנב.
מהרי"ל (מנהגים)	ר' יעקב ב"ר משה מולין, ספר מנהגים, מהדורת ש"י שפיצר, ירושלים תשמט.
מושב זקנים	בעלי התוספות, מושב זקנים, מהדורת רד"ס ששון, לונדון תשיט.
מחזור ויטרי (גולדשמידט)	ר' שמחה מויטרי, מחזור ויטרי, מהדורת ר"א גולדשמידט, ירושלים תשסד.
מחזור ויטרי	ר' שמחה מויטרי, מחזור ויטרי, מהדורת ש' הורוויץ, נירנבערג תרפג.
מטה משה	ר' משה מת מפרעמישלא, מטה משה, הוצאת אוצר הפוסקים, ירושלים תשלח.
מנהגי מהר"ש מנוישטט	ש' שפיצר (מהדיר), הלכות ומנהגי מהר"ש מנוישטט, ירושלים תשנו.
מנהגים דבי מהר"ם	י"ש אלפנביין, ספר מנהגים דבי מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג, ניו-יורק תרצח.
מנורת המאור (אלנקאווה)	ר' ישראל ב"ר יוסף אלנקאווה, מנורת המאור, מהדו' ה"ג ענלאו, ניו-יורק תרפט-תרצב.
סודי חומש ושאר	תלמידי רבינו יהודה החסיד, סודי חומש ושאר, מהדורת י"י סטל (בדפוס).
סידור הרוקח	ר' אלעזר מוורמייזא, פירושי סידור התפילה לרוקח, מהדו' הרשלה, ירושלים תשנב.
סידור רש"י	[ספרי דבי רש"י], סידור רש"י, מהדורת ש' בוכר וי' פריימן, ברלין תרעא-תרעב.
סידור רשב"ש	ר' שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא, סידור רבינו שלמה, מהדו' הרשלה, ירושלים תשלב.
ספר גימטריאות	ר' יהודה ב"ר שמואל החסיד, ספר גימטריאות, מהדורת י"י סטל, ירושלים תשסה.
ספר המנהגים (טינא)	ר' אייזיק טירנא, ספר המנהגים, מהדורת ש"י שפיצר, ירושלים תשלט.
ספר המנהגי	ר' אברהם ב"ר נתן, ספר המנהגי, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשלח.
ספר השם	ר' אלעזר מוורמייזא, ספרי הר"א מגרמייזא בעל הרוקח, א, ירושלים תשסד.
ספר חסידים	ר' יהודה ב"ר שמואל החסיד, ספר חסידים, מהדורת ר"ר מרגליות, ירושלים תשיז.
ספר כלבו (אברהם)	ר' אהרן הכהן מלוניל, ספר כלבו, מהדורת ר"ד אברהם, ירושלים תשן-תשסו.
ספר כלבו	ר' אהרן הכהן מלוניל, ספר כלבו, מהדורת וידובסקי, ירושלים תשנו.
ספר קושיות	י"י סטל (מהדיר), ספר קושיות, ירושלים תשסז.
ספר ראבי"ה	ר' אליעזר ב"ר יואל, ספר ראבי"ה, מהדו' אפטוביצר, ברלין-ירושלים תרעג-תרצח.
ספר רוקח	ר' אלעזר ב"ר יהודה מוורמייזא, ספר רוקח, ירושלים תשכ.
ספר תשב"ץ	ר' שמשון ב"ר צדוק, ספר תשב"ץ, למברג תריח.
ערוגת הבושם	ר' אברהם ב"ר עזריאל, ערוגת הבושם, מהדורת א"א אורבך, ירושלים תרצט-תשכג.
פירוש הרוקח לתורה	ר' אלעזר ב"ר יהודה מוורמייזא, פירוש הרוקח על התורה, בני-ברק תשסא.
פירוש רבינו אפרים	ר' אפרים ב"ר שמשון וגדולי אשכנז, פירוש רבינו אפרים על התורה, ירושלים תשנג.
רמזים וליקוטים ישנים	י' הרשלה (מהדיר), "רמזים וליקוטים ישנים מחמשה חומשי תורה", גנוזות, ספר שני, ירושלים תשמח, עמ' סו-פג.
שבלי הלקט	ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט, מהדורת ש' בוכר, וילנא תרמו.

בסיוע שמים / פעה"ק ירושלים

היום יום שלישי בשבת פרשת וישב יעקב, יום טוב לחודש התשיעי אז תשכיל לפ"ק

לר' יעקב ישראל נ"י השלום והברכה

הגיעני ספר שני של ירושתנו (תשסח) ובו ([לה]-סז) ילקוט פרפראות עם פירש"י ותוספות, מעשה ידיך להתפאר. נהניתי לעיין בו ולהתרשם לטובה מעבודתך הנפלאה. כמעט שלא השארת מקום לאחרים להתגדר בו. אך פטור בלא כלום א"א, לפיכך רשמתי בשוליו הערות מעטות, אותן אמציא לעיונך, והיה לאות הוקרה, כי שמחתני בפעלך ובמעשי ידיך ארנן. כה יתן וכה יוסיף החל"ד להשכילך בינה, לההדיר עוד ועוד יצירות מימי קדם.

בדף מב, סימן ח: וְגַל. - לכאורה צ"ל: ויגאל, כמו שהבאת (בהערה 28) ממדרש חסרות ויתרות!

להערה 29 - נ"ל, שצ"ל שלם (ולא: שלום). וכן מצטט המלקט את הכתוב בספר מלאכי: אליהו! ואולם הוא נוגד את המסורה, שצ"ל: אליה. לדף מג, סימן יז - הרמז נמצא בקונטרס המלואים לאגרת הטיול ["העתקה מכת"י רבינו המחבר... בלי ספק"] ונדפס במהדורת ערנרייך (דף רטז) ושם: הצריך (במקום הנצטרך).

לסימן יח - כל הפסקא, כלשונה [בשנויים קלים], ישנה באגרת הטיול, דף רב. והעיר המהדיר: עיין במדרש שמואל בשם הר"מ אלשקר ז"ל.

בדף מה, הערה 62, סוף פסקא ראשונה: דף סח סע"ג. עיי"ש. - עיינתי שם ולא ראיתי אלא שלוש תבות בלבד: יותר מעוונות דכ"א! ואולם בדף הקודם (סז רע"ד) אומר ר' ישעיה הורוויץ: וכן הדבר מורגל בפי המון עם, לאיש כזה שעושה תשובה, שקורין לו בעל תשובה. ונותנים סימן: תשב אנוש עד זכא. זכא ר"ת דם. כופר. אשת-איש.

לדף מו, סימן כז, והערה 72 - ראה סדר עבודת ישראל, דף 70: את גרים. הוא כתוב בו את, והאחרים שבענין אין בהם את. והסימן. גרים, שמקיימים התורה

מאל"ף ועד תי"ו. עכ"ל ר' יצחק בן אריה יוסף דוב, המכונה דר' זליגמן בער". ואומר לי לבי, ששאב את הדברים מ"סדור תפלה עם פירוש רחב ויפה, שחיבר[ו] רבי צבי בר חנוך זונדלש ור' מרדכי בר אברהם קפלמנש הכהן. נדפס בקראקא בשנת ש"נ"ב - הרשום בין מקורותיו של בער, בהקדמתו, דף 2! סדור זה אמ"א וכדאי הדבר לעיין בו. וא"ש את"מ.

ראה גם: סידור מיוחס לראב"ן, גנוזות, ספר שלישי, תשנא, ר"ע מא: מה' ואילך עד גרים יש בהתחלת תיבות [מאפעזכאצשאג=613] תרי"ג.

והוא, כנראה, המקור לדרש שהבאת בהערה מתוך ספר כלבו, וכבר הובא בסדור הרוקח, דף קסז, ושנוי בדף קסח, ומשולש בדף שמה.

בדף מז, הערה 79: צ"ל... ומעניין... בשיבוש זה. - ואנא שמואל קטינא אמינא: אין צ"ל ואינו מענין ואין כאן שבוש כלל וכלל! פקח עיניך וראה במסכת שבת (קמה ע"ב): בהמה בגימטריא חמשין ותרתין הוו [ולא: נב]. וכן במסכת נזיר (דף ה סע"א): יהיה בגימטריא תלתין הוו [ולא: ל]. וכן במסכת יומא (דף כ רע"א): השטן בגימטריא תלת מאה שיתין וארבעה הוי [ולא: שטד] - כדאיתא בויקרא רבה, כא ד!]. די לנו בשלוש דוגמאות אלה, מתוך הרבה בספרות חז"ל, כדי שלא תעבור על כל תוסיף שבושים יתרים למלקט - או: למעתיק? - על אלה הודאים!

לדף מט, הערה 96 - גם בדמזים וליקוטים ישנים (ר"ע פ): כמשוש. וכבר הערתי על כך למהדיר, שהכותב נקט לשון ר' שלמה אלקבץ בפיוט לכה דודי.

לסימן מא, הערה 100 - איני יודע אם נוטריקון זה מבוסס על מבחר הפנינים, או שמא קדם לו! עכ"פ יש לתקן את הכתוב כלהלן: שער מג (מצות החכם לבנו), סימן טו: בני. אין עושר כבריאות. ולא נעימות כלב טוב.

מאמר כפול זה מבוסס על ספר בן-סירא (ל טז. בתרגום הסורי): לית עותרא אין שרירותא דפגרא, ולית חדותא אין לבא טבא [=אין עושר כשרירות הגוף, ואין חדוה כלב טוב]. ראה גם בבלי נדרים, דף מ ע"א: אין דל [תהלים מא ב] אלא חולה. וברעיא מהימנא, עקב (דף רעג ע"ב): דאפילו אית ליה לבר-נש עותרא ואיהו במרעין ובמכתשין - עני אתקרי [=אף אם יש לו לאדם עושר והוא חולה ונגוע - נקרא עני].

הנוטריקון נמצא גם באגרת הטיול, לר' חיים בר' בצלאל, חלק הרמז, ערך עשיר (ירושלם תשיז, דף קיח). הספר נכתב בשנת שכט ונדפס בשנת שסה (שבע-עשרה שנה לאחר פטירת מחברו, בחג השבועות שמח). ובמדרש שמואל לאבות ד א הובא הנוטריקון בשם ר' משה אלשקר ["ואמרו על דרך הלצה"]. וכן כותב ר' אברהם מנחם הכהן רפא פורט, בספרו מנחה בלולה [השלימו כד בשבט שמב, והדפיסו בשנת שנד בוירונוה] לשמות כא כד: ומה שהזכיר הכתוב אלו ד' איברים, שהם ר"ת עשיר. עין שן יד רגל, מכאן, מי שבריא באיבריו נקרא עשיר. ואחתום בגליון תנחומא כ"י אוקספורד "ישן נושן מאד" (כך הוגדר והובא ע"י רש"ב במבואו לתנחומא הקדום, דף 140) לשמות כא כד: עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל. ר"ת עשיר. מי שיש לו ראשי אברים אלו, הוא עשיר.

לסימן מג - ר' חיים בר' בצלאל דורש נוטריקון זה בלישנא אחרינא: מלבד עולת הבוקר [ויקרא ט יז: ויקרב [אהרן] את המנחה וימלא כפו ממנה ויקטר על המזבח מלבד עולת הבוקר. או: במדבר כח כג: מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה. - מסתבר, שהדרשה היא על הכתוב בספר במדבר]. נוטריקון מלוה לעני בשעת דחקו. מגיד, שמעלה עליו הכתוב כאלו הקריב עולה בזמנו (אגרת הטיול, חלק הרמז, אות מ).

וכתב ר' שלמה זלמן ערנרייך, בפירושו טיול בפרדס (ירושלם תשיז, דף קי-קיא): במס' יבמות סג ע"א אמרינן המלוה לעני בשעת דחקו, עליו הכתוב אומר אז תקרא וזה יענה... אבל שיהיה כאלו הקריב עולה, לא מצאתי מפורש. רק בסוכה מט ע"ב: גדול העושה צדקה מכל הקרבנות. וברש"י, אמור, [ויקרא] כג [כב] בד"ה ובקצרכם: שכל הנותן לקט שכחה ופאה לעני [כראוי, מעלין עליו] כאלו בנה בית המקדש והקריב עליו קרבנותיו [בתוכו. - תורת כהנים]. ובסוף חגיגה [כו ע"א: בזמן שבית המקדש קיים, מזבח מכפר על אדם]. עכשיו, שולחנו [של אדם] מכפר [עליו] (כמזבח). [בהכנסת אורחין (רש"י)]. וכן במנחות צז ע"א וברכות נה ע"א. אבל כלשון רבינו לא מצאתי.

לדף נ, סימן מה, הערה 108 - שמא צ"ל: ובסות. היא מלה יחידאית במקרא: כבס ביין לבוש, ובדם ענבים סותה (בראשית מט יא). פירש רש"י: לשון מין בגד הוא. ואין לו דמיון במקרא.

לסימן מז - הרמז נמצא בראש קונטרס המלואים לאגרת הטיול [ראה לעיל, הערתי לדף מג] ונדפס במהדורת ערנרייך (דף [ריו]).

לדף נו, סימן סו - שמא צ"ל: המטיר גפרית ודם מן השמים. אף אני קראתי בספר (שמו נשמט מזכרוני) על גשם של דם שירד מן השמים באחת השנים הקדמוניות.

לדף נט, סימן עה - השוה אגרת הטיול, חלק הרמז, אות מ: מגן נוטריקון ממון גוף נפש. בשלשה דברים אלו יבטח האדם בקונו ומגן הוא לכל החוסים בו.

לדף סב, סימן פח, הערה 211 - שמא צ"ל: חנוכה בגימטריא אכילה שתייה [26 במ"ק].

תמו ולא נשלמו הערותי ולא שלימו רחמי שמיא הוא יחזקני ויאמצני ויחנני דעה

בינה והשכל

כה מעתיר שמואל זעירא